

Міністерство освіти та науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

*на тему: **Розвиток творчого самовираження дошкільників
у мовленнєвій діяльності»***

Виконала:

студентка VII курсу, групи ДОМз – 61

галузі знань: 01 Педагогічна освіта

напряму підготовки: 012 Дошкільна освіта

Ткаченко Альона Володимирівна

Керівник: Аніщук А.М. канд. пед. наук,
доцент

Рецензенти: Матвієнко С.І. канд. пед.
наук, доцент; Турчин Т.М. доктор
пед.наук

Ніжин - 2020

АНОТАЦІЯ

Ткаченко А.В. *Розвиток творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності*. Рукопис. Ніжин, 2020. –93с.

Кваліфікаційна робота виконана на теоретичному та практичному рівнях. На теоретичному рівні уточнено зміст та структуру провідних категорій, проаналізовано теоретико-методичні засади творчого самовираження дошкільників. Розкрито значення мовленнєвої діяльності у процесі розвитку творчого самовираження старших дошкільників. Обґрунтовано педагогічні умови, форми та методи сприяння творчому самовираженню досліджуваних.

На емпіричному рівні визначено критерії, показники та типи творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності, досліджено вплив сім'ї та закладу дошкільної освіти на формування даної якості у дітей. Розроблено методiku розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності, перевірено її ефективність.

Ключові слова: *самовираження, творче самовираження, особистісне самовираженн. мовленнєве самовираження, мовленнєва особистість, творчі здібності, словотворення, словотворчість, мовленнєво-творча діяльність.*

ANNOTATION

Tkachenko AV Development of creative self-expression of preschoolers in speech activity. Manuscript. Nizhyn, 2020. -93p.

Qualification work is performed on theoretical and practical levels.

At the theoretical level, the content and structure of the leading categories are specified, the theoretical and methodological principles of creative self-expression of preschoolers are analyzed. The importance of speech activity in the process of development of creative self-expression of senior preschoolers is revealed. The pedagogical conditions, forms and methods of promoting the creative self - expression of the subjects are substantiated.

At the empirical level, the criteria, indicators and types of creative self-expression of preschoolers in speech activity are determined, the influence of family and preschool education institution on the formation of this quality in children is studied. The method of development of creative self-expression of preschoolers in speech activity is developed, its efficiency is checked.

Key words: self-expression, creative self-expression, personal self-expression. speech self-expression, speech personality, creative abilities, word formation, word formation, speech creative activity.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ.....	11
1.1. Творче самовираження як особистісний феномен	11
1.2. Характеристика творчого самовираження в дошкільному дитинстві.....	16
1.3. Значення мовленнєвої діяльності у процесі розвитку творчого самовираження старших дошкільників	21
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I	26
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У МОВЛЕННЄВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	27
2.1.Методика і процедура констатувального етапу дослідження творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності.....	27
2.2. Характеристика типів творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності.....	35
2.3. Вплив сім'ї та дошкільного навчального закладу на творче самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності	46
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II	51
РОЗДІЛ III. МОДЕЛЬ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У МОВЛЕННЄВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	52

3.1. Обґрунтування педагогічних умов, форм та методів сприяння творчому самовираженню досліджуваних.....	52
3.2. Методика розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності.....	58
3.3. Оцінка ефективності виховної роботи.....	65
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУШ.....	72
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
ДОДАТКИ	87

ВСТУП

Актуальність дослідження визначається концептуальними положеннями Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті щодо мовної освіти громадян, реалізація яких повинна забезпечити вільне володіння державною мовою, з властивими їй національно-культурними і світоглядними пріоритетами особистості.

Сучасна українська держава потребує особистості з високим рівнем культури, духовності і самобутності, здатної актуалізувати свій творчий потенціал. Ю.Грибов підкреслює, що жити у нестабільному світі, який постійно розвивається, може тільки творча особистість, що не боїться бути незавершеною, готова до ризику, побудови себе у світі й здатна до творчого самовираження [25]. Саме в дошкільному віці закладається фундамент особистості, формується творча уява, первинна система моральних цінностей. З огляду на це, розвиток творчих здібностей виступає ключовим завданням освіти дітей дошкільного віку. Закон України «Про дошкільну освіту», Базовий компонент дошкільної освіти, Програма розвитку дитини від народження до шести років «Я у Світі» та інші чинні програми спрямовані на розвиток у дитини здатності творчо самовизначитися у життєвому просторі відповідно до вікових можливостей, ціннісно ставитися до природи, людей і самої себе.

У реальній життєдіяльності всі форми активності дитини пов'язані з мовленнєвою діяльністю. Вона посідає значне місце у життєдіяльності дитини, є активним, цілеспрямованим, опосередкованим мовою та зумовленим ситуацією спілкування процесом прийому і викладу мовленнєвого повідомлення у взаємодії дітей між собою. Л.Булаховський визначає творчу природу мовленнєвої діяльності, розглядає зв'язне висловлювання як її продукт з власною внутрішньою структурою і категоріальними ознаками [12].

Для дитини дошкільного віку мовлення виступає засобом пізнання світу та самої себе. На кінець дошкільного віку дитина має усвідомлювати необхідність оволодіння мовою як засобом спілкування та пізнання, позитивно ставитися до правильного мовлення як показника людської культури; володіти початковими орфоепічними, лексичними, граматичними навичками рідної (української) літературної мови, мовленнєвого етикету. Традиція вивчення проблеми розвитку словесної творчості дошкільнят пов'язана з розглядом її як одного з видів зв'язного висловлювання в умовах навчання рідної мови.

Останнім часом у галузі дошкільної педагогіки розглядаються проблеми вільної самореалізації та самовираження дитини, надання їй можливостей реалізувати себе переважно у творчих видах діяльності. Феномен самовираження особистості кваліфікується як процес розгортання активної життєдіяльності, реалізація природного потенціалу. Зокрема, у працях В.Алфімова, В.Андрєєва, І.Іванова, С.Сисоєвої та інших розглядаються проблеми педагогічного керівництва процесом творчості дітей. Аспекти самовираження та організації творчої діяльності особистості у нових освітніх умовах висвітлено у працях І.Волощука, І.Зязюна, О. Киричука, О. Кононко, А. Сиротенка, О. Сухомлинської та інших.

Творче самовираження виявляється в різних видах діяльності дитини, зокрема і мовленнєвій. Лінгводидактичний аспект означеної проблеми знайшов своє практичне втілення у низці дисертаційних досліджень останніх років (А.Аніщук, О.Артемова, Л.Березовська, Н.Гавриш, В.Захарченко, С.Ласунова, Н.Луцан, І.Онищук, Т.Постоян та ін.). Зокрема, А.Аніщук досліджувала мовленнєве самовираження дошкільників різної статі, А.Богущ, Н.Гавриш – розвиток мовленнєвої творчості у дошкільному дитинстві, Л.Березовська - розвиток творчого мовленнєвого самовираження старших дошкільників в ігрових казкових ситуаціях. І.Онищук досліджувала розвиток творчого самовираження дошкільників у музичній діяльності.

Однак проблема розвитку творчого самовираження дошкільників у вільній мовленнєвій діяльності не достатньо розроблена і вивчена. Це й зумовило вибір теми нашого дослідження *«Розвиток творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності»*.

Мета дослідження: полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов, форм та методів сприяння творчому самовираженню досліджуваних та створенні експериментальної моделі педагогічного впливу в умовах закладу дошкільної освіти (ЗДО).

Завдання дослідження:

1. Обґрунтувати феноменологію творчого самовираження в дошкільному дитинстві; охарактеризувати вітчизняні та зарубіжні підходи до розвитку цього феномену в закладі дошкільної освіти.

2. Розробити критерії та показники, визначити типологію творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності відповідно до рівнів сформованості його структурних компонентів.

3. З'ясувати роль батьків та вихователів у розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності.

4. Визначити педагогічні умови, форми і методи розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності.

5. Експериментально перевірити ефективність педагогічних умов, дієвість розроблених форм і методів розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності.

Об'єкт дослідження - мовленнєвотворча діяльність дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови, форми і методи ефективного розвитку творчого самовираження старших дошкільників у мовленнєвій діяльності.

Гіпотеза дослідження: розвиток творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку у мовленнєвій діяльності буде ефективним, якщо реалізувати такі педагогічні умови: розширення уявлень дітей, педагогів та

батьків про творче самовираження у мовленнєвій діяльності та його значення для успішного життя дитини; створення розвивального середовища, яке б забезпечувало можливість дитини творчо виражати себе у мовленнєвій діяльності; залучення дітей до театралізованої діяльності, як джерела творчого самовираження дошкільників;. стимулювання творчого самовираження і творчої ініціативи дошкільників в ігрових ситуаціях.

Методи дослідження: *теоретичні методи дослідження:* аналіз, порівняння, систематизація та узагальнення даних на основі вивчення філософської, соціологічної, психолого-педагогічної теорії та лінгводидактики уможливили аргументоване обґрунтування змісту та структури провідних категорій дослідження, визначення критеріїв та показників, комплексу педагогічних умов розвитку творчого самовираження старших дошкільників у мовленнєвій діяльності.

Емпіричні методи дослідження: спостереження, бесіда, проєктивна методика – для діагностування типології творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності; анкетування педагогів та батьків з метою з'ясування їхнього ставлення до досліджуваної проблеми; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) дав змогу визначити рівні сформованості творчого самовираження у дітей старшого дошкільного віку у мовленнєвій діяльності, дослідити вплив дорослих і однолітків на форми та засоби самовираження дошкільників, з'ясувати специфіку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності; розробити модель розвитку творчого самовираження старших дошкільників у мовленнєвій діяльності.

Методи математичної статистики – для визначення якісного і кількісного аналізу результатів експериментального дослідження.

Дослідно-експериментальна база. Дослідження здійснювалось протягом 2019-2020 р.р. на базі дошкільного навчального закладу № 131 «Світлячок» м.Київ. Дослідженням було охоплено 54 (28 + 26) дитини 5-6 - ти років, 8 вихователів, 54 батьків.

Наукова новизна і практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що *уточнено* зміст поняття «творче самовираження дошкільників», *розширено та доповнено* зміст понять «самовираження особистості», «мовленнєве самовираження», «самореалізація та самоствердження», «мовленнєва діяльність», «мовленнєвотворча діяльність». *Уточнено* зміст компонентів досліджуваного явища: *когнітивний* (сукупність уявлень і знань дитини про способи вираження у мовленнєвій діяльності); *емоційно-ціннісний* (наділення різних моделей творчого самовираження позитивними емоційними переживаннями й особистісним смислом) та *поведінковий* (практична реалізація можливостей у мовленнєвій діяльності). *Розроблено* критерії, показники та рівні сформованості у дітей старшого дошкільного віку уміння творчо самовиражатися у мовленнєвій діяльності; *розроблено та апробовано* модель розвитку творчого самовираження старших дошкільників у мовленнєвій діяльності, *удосконалено* форми і методи роботи педагога в означеному напрямі.

Апробація результатів дослідження.

Участь у Всеукраїнській студентській науково-практичній Інтернет-конференції «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» (23 жовтня 2020 року) до 15-річчя кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Тема: Теоретичні аспекти розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності

Наукова стаття: Ткаченко Альона. Теоретичні аспекти розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності. Збірник наукових статей учасників Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції студентів, магістрів та молодих науковців "Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку" (23 жовтня 2020 року) ; за заг. ред. проф. О. Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. 343 с. С 284 – 289.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох

розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 92 ст., основний текст - 79 ст., література – 7 ст. (70 джерел), додатки – 6 ст.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

1.1. Творче самовираження як особистісний феномен

Теоретичний пошук методологічних основ вивчення поняття «творче самовираження» зосередив нашу увагу на гуманістичній парадигмі, в основі якої лежать ідеї визнання самоцінності людської особистості, унікальності і передбачення потенційних можливостей людини, вищою точкою прояву яких є самоактуалізація.

Психолого-гуманістичний аспект становлення та розвитку особистості досліджується в роботах А. Адлера, Г. Олпорта, А. Маслоу, К. Роджерса, Е. Фромма, К. Абульханової-Славської,

О. Леонтьєва, В. Петровського, В.Слободчикова та ін., де особистість розглядається як індивід, що безперервно розвивається відповідно до джерел, ресурсів і основного змісту, закладеного у його внутрішньому потенціалі.

Самовираження особистості є явищем багатозначним, що відображає одночасно і певний стан людини і її процесуальні характеристики. Психолого-педагогічні аспекти феномена самовираження особистості були предметом дослідження в працях таких вчених, як К. Абульханової-Славської, С. Брікунова, А. Косогова, А. Лобова, І. Шкуратова та ін.

К. Абульханова-Славська під самовираженням розуміє той «спосіб, яким людина реалізує себе як особистість в діяльності, в спілкуванні, у вирішенні життєвих проблем» [1, с.99]. На думку зазначеного автора, самовираження має свої характеристики на різних етапах розвитку особистості. Зокрема, на ранніх етапах виражається у формах «демонстрацій» свого «Я». На більш зрілих етапах, людина проявляє себе адекватно, сутнісно виражаючи своє «Я». Людина починає формувати власну манеру поведінки, відшукувати свій стиль особистісного самовираження, що

виражається у її вчинках, мовленні, поведінці. Саме це і засвідчує той факт, що потреба у самовираженні забезпечується у вираженні свого істинного, а не вигаданого «Я».

Узагальнений аналіз досліджень дозволяє визначити самовираження як сутнісну потребу кожної людини, що визначає фактор його становлення; процес і результат її відповідального самовизначення і самоствердження. Більшість вчених. С. Брікунова, А. Косогова, І.Шкуратова підкреслюють те, що самовираження є процес творчий, оскільки забезпечує кожній людині можливість проявити свою індивідуальність, при цьому людина виступає автором і виразником власного життя у всій його повноті.

Під *самовираженням* О. Омельченко розуміє прагнення людини передати іншим те, що значимо і цінно для неї самої [53]. П. Шкуратова визначає його як широке коло вербальних і невербальних поведінкових актів, які людина використовує для передачі інформації про себе іншим особам і створення певного образу себе [68]. Н. Чанілова і В. Шкель вважають, що самовираження є здатність людини до більш повного прояву своїх потенційних можливостей і уявлень про себе, що пізнаються в процесах виділення себе із соціуму та ідентифікації з ним, спрямоване на якісну зміну своєї особистості, інших людей, навколишнього світу [65].

М. Дєньгіна доводить, що самовираження не тільки спосіб життєдіяльності дитини, що визначає її самостійність, але і творчість самої життєдіяльності [28].

У психології проблема самовираження особистості вивчається через два феномена: саморозкриття, під яким розуміється повідомлення інформації про себе іншим людям, і самопрезентації, що складається в цілеспрямованому створенні певного враження про себе в очах оточуючих. Більшість робіт з даної проблематики присвячено загальним закономірностям протікання цих процесів, а також факторам, що їх детермінують.

Науковці розглядають «самовираження» як особистісну форму активності людини. О. Кононко, Л. Середюк під особистісним самовираженням розглядають активну діяльність людини, що передбачає максимальне використання і розвиток її задатків та можливостей [37, 57].

Тому особистісне самовираження проявляється в діяльності людини, яка активно проявляє себе у різних сферах життєдіяльності, використовуючи свої задатки і можливості, проявляючи індивідуальну своєрідність, демонструючи своє «Я».

Розглядаючи проблему творчого самовираження, О.Трифорова зазначає, що особистісне самовираження є процесом прояву дитини своєї активної творчої життєдіяльності, індивідуальної форми свого соціального буття в системі «дитина-дорослий»[59].

Оскільки увага в нашому дослідженні спрямована на визначення специфіки творчого самовираження як особистісного феномену на етапі дошкільного дитинства, варто зауважити, що саме на даному віковому етапі утворення феноменального «Я сам» засвідчує потребу і здатність до самовираження [35 с. 42]. На думку О. Лобової, самовираження має велике значення у розвитку потенційних творчих можливостей дошкільників і уможливорює самодостатній процес. Створюючи відповідні умови для самовираження дошкільників, педагог стимулює у них творчу активність. Учена виділяє такі стадії самовираження дитини: спонтанно-інтуїтивна, довірливо-регламентована, довірливо-творча. Під час першої стадії малюк дотримується певних правил, не знаючи соціальних законів; другої – слідує соціальним законам і законам довілля,але при допомозі дорослого; третьої – самостійно виражає індивідуальний досвід [42]. І провідна виховна позиція педагога, на думку І. Бега, має полягати у створенні умов, які б забезпечували оптимальні можливості самовираження вихованця, його самоствердження, прояви його таланту» [7, с. 237].

На думку Л.Виготського, процес самовираження повинен бути творчим, адже індивід транслює раніше закладені в нього програми і

стереотипи. Оскільки творчість є нормальним та постійним супутником дитячого розвитку [18].

Важливою ознакою самовираження є індивідуальна творча свобода особистості. Як зазначає Р.Чумічова, творча свобода дитини виражається в, емоційно-естетичному ставленні до світу, художньо-естетичній діяльності, і мовленнєвій взаємодії. Основними факторами, що забезпечують творче самовираження, є індивідуальні особливості малюка, правильний вибір форм, методів і засобів творчої діяльності, створення педагогічних умов для вільного самовираження [67].

О.Кононко стверджує, що творчість є активністю дитини, спрямованою на створення нового продукту в нерегламентованій жорсткими умовами ситуації [33].

Серед науковців, які вивчали проблему творчості можна виокремити Л. Виготського, Л. Венгера, О. Запорожця, О.Кононко, Я. Пономарьова та ін. Зокрема, Л. Венгер виділяв творчі завдання як засіб забезпечення єдності емоційно-когнітивного досвіду, що зумовлюється рівнем розвитку творчої уяви [14].

Ю.Грибов під творчим самовираженням розуміє здатність людини до побудови власного образу світу і себе у світі. Розвиток дитячої фантазії забезпечить їх творче самовираження[25].

Н.Гавриш виділяє емоційно-чуттєву сферу як результат творчих здобутків дитини. Велике значення надає мовленню у створенні оригінального творчого продукту [22]. Також творче самовираження пов'язує з мовленнєвою діяльністю А.Богущ. Науковець зазначає, що дошкільник у творчій розповіді виявляє свою індивідуальність і неповторність стосовно інших дітей, передає думки, переживання, ставлення [9]. Вона прийшла до висновку, елементи творчої діяльності розвиваються у процесі організованого навчання, оскільки творчість насичує навчання, зробивши його цікавим, привабливим.

А.Аніщук досліджувала мовленнєве самовираження дошкільників, під яким розуміє вміння дошкільника за допомогою мовленнєвих засобів виражати свої почуття, думки, прагнення [4], а Л. Березовська вивчала творче мовленнєве самовираження як сформоване вміння дитини виразити своє «Я», за допомогою творчої розповіді розкрити свій внутрішній світ; це здатність через художні засоби передати свої бажання, почуття, мрії, відшукувати нестандартні рішення вирішення проблеми [6]

У мовознавстві, психології, дошкільній лінгводидактиці використовуються такі терміни, як «словотворення», «словотворчість», «мовленнєво-творча діяльність». «дитяча словесна творчість».

Термін «словотворення» Л.Булаховський, В.Виноградов розглядають як психофізіологічний акт мовлення, «творення» нового слова, «словотворення», це механізм мови, який створює нові слова; структура слова в аспекті, що відбиває його утворення [12, 16]. В.Харченко зазначає, що під словотворенням у мовознавстві розуміють створення нових слів на лексико-смісловому і словотвірному рівнях, розвиток творчої діяльності, становлення її механізмів відбувається вже на етапі дошкільного дитинства і молодшого шкільного віку [63]. Словотворчість становить одну з найважливіших особливостей розвитку мовлення дитини. К.Чуковський підкреслював творчу силу дитини, її різьчу чуйність до мови, які виявляються особливо яскраво саме в процесі словотворчості [66].

Узагальнюючи вищесказане, можна виділити ряд характеристик, що визначають роль творчого самовираження дитини в становленні особистості. До найбільш істотних, на нашу думку, належать такі:

- іманентність самовираження в різних сферах життєдіяльності людини;
- ототожнення його з процесом саморуку від реального до потенційного в діалогічному спілкуванні зі світом та іншим;
- оптимальний шлях загальнолюдського і естетичного становлення;
- зв'язок з процесами соціалізації-індивідуалізації;

- персоналізація в процесі самовираження;
- створення певного образу себе (іміджу);
- спрямованість на позитивну зміну (себе, інших, навколишнього світу);
- розкриття творчих здібностей особистості, що дозволяє їй бути успішною;
- педагогічна допомога і сприяння творчого самовираження дошкільника, виходячи з можливостей і потреб дитини та сутнісних особливостей ситуації розвитку на кожному етапі становлення особистості.

Таким чином, у своєму дослідженні ми вивчаємо творче самовираження дітей дошкільного віку, надаючи пріоритет мовленнєвому розвитку дошкільників. Під творчим самовираженням дошкільників у мовленнєвій діяльності ми розуміємо вміння дитини за допомогою мовленнєвих засобів розкрити власне «Я»; передати адекватними образно-виражальними засобами різноманітні життєві враження, почуття, ставлення, проявити творчу активність в процесі різних видів мовленнєвої діяльності.

1.2. Характеристика творчого самовираження в дошкільному дитинстві

Наукові дослідження сучасних вчених показують збільшений інтерес до виявлення і розвитку творчого потенціалу дитини вже на перших стадіях її розвитку. Науковці вказують на можливість виявлення творчих здібностей дитини тільки після 5 років. Прояви творчості пов'язуються з виникненням ряду новоутворень дошкільного дитинства, зокрема, із системою «Я», коли діти виявляють прагнення реалізувати себе у різних видах діяльності, в тому числі – мовленнєвій. Виділені індивідуальні особливості творчого самовираження особистості поступово формуються в процесі вікового розвитку дитини дошкільного віку і найбільш яскраво виражені в старшому дошкільному віці.

Способи творчого самовираження у дітей цієї вікової групи частково ще мають стохастичний характер, в той же час вже можуть служити основою для передбачення поведінки дитини в конкретній ситуації здійснення творчої діяльності.

Л. Виготський підкреслював, що новоутворення старшого дошкільного віку надзвичайно особливі і специфічні, їх головна відмінність від новоутворень стабільних періодів полягає в тому, що вони мають перехідний характер [18].

В контексті дослідження питань творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку принципове значення має утвердження того, що поряд з певною спонтанністю поведінки і діяльності, в старшому дошкільному віці одним з центральних новоутворень стає довільність в управлінні діяльністю і поведінкою, довільність окремих психічних і психомоторних процесів, так як саме ці вікові новоутворення в перспективі визначатимуть готовність дитини до творчого самовираження і здатність бути активним суб'єктом даного процесу.

Дана позиція є значущою для нашого дослідження, тому, що дозволяє стверджувати, що досвід творчого самовираження, який виник у дитини, стане основою для стабільного розвитку даної якості в наступні вікові періоди. Це, в свою чергу, робить необхідним здійснення цілеспрямованого педагогічного впливу на розвиток творчого самовираження дитини в різних видах діяльності.

М. Корепанова [38] виділяє *когнітивний, емоційний та поведінковий* компоненти за рахунок яких забезпечується цілісність образу «Я». Когнітивний компонент включає розуміння власних можливостей, особливості поведінки, мотивів, потреб; емоційний - вираження почуттів, щирості до інших та до себе; поведінковий – удосконалює засвоєння нових способів поведінки, пов'язаних з відповідальним ставленням до інших.

Дошкільне дитинство, на думку науковців, є найбільш сенситивним періодом розвитку творчості. Старший дошкільний вік характеризується

утворенням рефлексії, що уможливорює усвідомлення дошкільником впливу своїх слів на почуття інших людей, передбачення їх реакцій. На думку І.Беха, рефлексивні риси виникають унаслідок пізнання дошкільником самого себе та самостворення і ґрунтуються на комунікативних властивостях, освоєних правилах у групі. Характерно, що «образ-Я», хоча не завжди усвідомлюється в певному обсязі та змісті, реально визначає діяльність і поведінку дитини [7].

Особливості зазначеного вікового періоду характеризуються надзвичайною сприятливістю дитини до творчості, високим рівнем спостережливості, уяви, фантазії, чутливості до мови, що є основою для реалізації дитиною дошкільного віку свого природнього потенціалу.

Наше дослідження присвячене вивченню особливостей творчого самовираження саме на етапі дошкільного дитинства, оскільки потреба у вираженні свого «Я» виникає в даний віковий період, а протягом наступних років змінюється, наповнюючись новим змістом. На думку Л.Виготського, О.Запорожця, діти дошкільного віку, пізнаючи довколишній світ, відчують потребу у вільному, творчому вираженні себе, відкриваючи нове для себе [18, 30].

Т.Дуткевич зазначає, що дитяча творчість, насправді, носить колективний характер. Творча дитина, спілкуючись з оточуючими, намагається отримати від них схвалення. Її активність носить соціальну спрямованість, оскільки дошкільник досить чутливо реагує на критику дорослих, відстоює свої досягнення [29].

Здатність до творчого самовираження М.Лепетченко розглядає як індивідуально-психологічну якість особистості, що дозволяє їй у соціально прийнятній формі оригінально, максимально повно, яскраво, вільно та адекватно вербально та невербально виразити свою індивідуальність із властивим їй неповторним внутрішнім світом (переживаннями, емоціями, почуттями, думками, ідеями, фантазіями, бажаннями, інтересами та прагненнями) у нешаблонній, новій та властивій тільки їй формі. Автор

виокремлює компоненти творчого самовираження: *мотиваційний, когнітивний та емоційно-експресивний* [41].

До *мотиваційного* компоненту вона відносить внутрішні регулятори активності особистості: її потреби, мотиви, бажання та зовнішні фактори: умови, ситуації, обставини, що спонукають до прояву творчості, тобто сукупність суб'єктивних та об'єктивних компонентів, у яких зароджуються та знаходять своє задоволення потреби та мотиви дитини. Провідними потребами дитини є потреба у пізнанні оточуючої дійсності, та потреба вираження свого ставлення до оточуючої дійсності. Означені потреби реалізуються у різних видах діяльності, зокрема і у мовленнєвій, яка реалізується в межах всіх освітніх ліній розвитку дитини. О.Кононко відзначає, що потреба у самовираженні та здатність до самовираження як особистісний феномен виникає саме на етапі дошкільного дитинства та спонукає дитину до різних форм задоволення цієї потреби [34]. Ускладнення та удосконалення мотиваційного компоненту мовленнєвої діяльності призводить до реалізації мотивів, пов'язаних із самовираженням, самоствердженням, прагненням бути визнаною іншими.

Когнітивний компонент передбачає наявність у дитини відповідних знань, умінь, навичок, особистісного досвіду. Дослідженнями науковців доведено, що творча діяльність реалізується за рахунок єдності розвинених психічних процесів, зокрема мислення, уяви та мовлення. Н.Гавриш, досліджуючи мовленнєвотворчу діяльність дошкільників, відзначає, що розвиток уяви, мислення, мовлення є з одного боку необхідним для здійснення творчого процесу, а з іншого, саме у творчому процесі мислення, уява та мовлення набувають якісних змін, нового змісту, піднімаються на вищій шабелі розвитку [22].

Емоційно-експресивний компонент передбачає емоційний відгук та реагування дитини на зміст мовленнєвого висловлювання. При цьому дитина відкриває щось нове для себе, прагне це нове відтворити, виразити, донести за допомогою мовленнєвих конструктів свої переживання до оточуючих.

Дитина повинна володіти засобами виразності, що дозволять їй адекватно виражати свій внутрішній світ: емоції, думки, переживання.

Динамічні характеристики творчого самовираження дитини визначаються мірою інтенсивності її творчої діяльності, тривалістю участі в ній дитини. Усвідомленість процесу творчого самовираження буде полягати в розумінні і прийнятті дитиною мети діяльності, форми вираження.

Результативність самовираження старшого дошкільника в процесі творчої діяльності проявляється в наявності у дитини здатності виражати суб'єктивне ставлення до дійсності, використовувати оригінальні форми саморозкриття і самопрезентації за допомогою створення нових матеріальних і духовних цінностей.

На думку А.Богущ, будь-яка творча діяльність дитини супроводжується емоціями і почуттями, тобто відбувається на певному емоційному фоні, який переважно буває позитивним (в ситуації успіху) або негативним (в ситуації неуспіху). При цьому провідним стимулом самовираження є ситуація успіху. Адже будь-який успіх особистості викликає тільки позитивні емоції і почуття радості, задоволення від успішного виконання завдання. Особливо яскраво це проявляється у дошкільнят. Пам'ятаючи про позитивні емоції попередньої діяльності, дитина охоче виконуватиме і нову запропоновану йому діяльність, яка буде стимулюватися мовними ситуаціями успіху [9].

Словесна творчість виникає під впливом художнього слова і сприйняття навколишнього середовища, результативність її проявляється в самостійному складанні дітьми зв'язних текстів: оповідань, казок, висловлювань.

Таким чином, структурно-змістовний аналіз творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку дозволяє стверджувати, що:

- старший дошкільний вік є сензитивним періодом для освоєння дитиною стратегії і тактики творчого самовираження, оскільки в цей період життя починають формуватися нові психологічні механізми діяльності і

поведінки, які частково ще мають стохастичний характер, але разом з тим вже можуть служити підставою для прогнозу поведінки дитини в конкретній ситуації здійснення творчої діяльності;

- рушійними силами творчого самовираження дитини в поведінці і діяльності є два протилежні процеси - ідентифікація як інтеграція особистості в соціальний простір та індивідуалізація як уосорблення, прояв особистістю своєї неповторності та унікальності;

- багатозначність феномена творчого самовираження дитини передбачає змістовну характеристику трьох його аспектів: індивідуально-особистісного, процесуально-діяльнісного, результативного;

- єдність внутрішніх психологічних якостей і властивостей особистості та зовнішніх умов, у яких вони формуються, розвиваються та вдосконалюються;

- під впливом дитячої літератури виникає словесна творчість, яка розглядається як опосередкування мовою, оформлений різними типами висловлювань процес оперування і комбінування уявленнями, отриманими в процесі художньо-мовленнєвої діяльності.

1.3. Значення мовленнєвої діяльності у процесі розвитку творчого самовираження старших дошкільників

У дошкільному віці мовленнєва діяльність посідає особливе місце у загальній активності дитини. Мовлення супроводжує усі види діяльності дитини дошкільного віку і є одним із компонентів творчого самовираження, оскільки в ній малюк реалізує свій творчий потенціал.

Л. Калмикова стверджує, що саме у мовленнєвій діяльності наявні слова, словосполучення, речення, що виступають основними мовленнєвими засобами формування та висловлювання думок, взаємного обміну інформацією [32, с. 12].

А.Богуш виділяє етапи навчання дітей творчому самовираженню у мовленнєвій діяльності. На першому - *когнітивно-збагачувальному* етапі знайомлять дітей з текстами художніх творів, збагачують їх словник образними виразами, текстами казок, засобами художньої виразності. Використовуються такі методи роботи: читання і розповідання оповідань і казок, бесіди, порівняльний опис героїв художніх текстів, інсценування, розігрування окремих епізодів художніх текстів, розповідь від першої особи героя художнього тексту.

На другому - *репродуктивно-мовленнєвому* етапі стимулюють дітей до відтворення змісту художніх творів, використовуючи засоби творчого мовленнєвого самовираження в ігрових ситуаціях. На цьому етапі діти розігрують ігрові мовленнєві ситуації за змістом художніх творів, пишуть листи позитивним і негативним героям, відтворюють уявний діалог з героями художніх творів.

Креативно-мовленнєвий етап спрямований на активізацію творчого мовленнєвого самовираження в різних ситуаціях за змістом художніх творів. Діти складають розповіді за початком розповіді вихователя, придумують початок до кінцівки розповіді вихователя, за структурно-логічними схемами з орієнтацією на ситуацію спілкування.

На четвертому *креативно-ігровому* етапі діти повинні були самостійно складати творчі розповіді за сюжетами художніх творів, виробляти театралізовані ігри, ігри драматизації [9].

Н. Луцан відзначає, що маленька дитина використовує слово, як «перший засіб творення», і тому не дивно, що дитина використовує слово як засіб самовираження у мовленнєвій творчості [43, с. 98-99].

На етапі дошкільного дитинства проблему творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності висвітлювали А.Аніщук, Н. Гавриш, Т. Піроженко, А. Гончаренко, Л.Калмикова, Л. Березовська та інші. У процесі життєдіяльності всі форми активності дитини пов'язані з комунікацією. Виражаючи своє «Я», дитина починає активно вступати у комунікативну

взаємодію з іншими. Породження дитиною мовлення, зазначає Т.Піроженко, носить активний, творчий, індивідуалізований характер, спрямований на пошук і вибір адекватних для ситуації засобів [55, с. 146].

Одним із методів розвитку творчого самовираження старших дошкільників, на думку О.Трифонової, є залучення дітей до складання казок, оповідань, розповідей, віршів, чистомовок тощо. Важливу роль відіграє авторський стиль твору, вживання дітьми фразеологізмів, порівнянь, приказок, влучних слів, які служать основою для творчого розповідання [59, с.193.].

Потреба дошкільників у творчому самовираженні в мовленнєвій діяльності знаходить своє задоволення в сюжетно-рольовій грі, де проявляється вміння дітей творчо розвинути власну думку, домовитись та спланувати послідовність своїх дій відповідно до виконуваних ролей. Н. Луцан провідним видом діяльності дитини-дошкільника виділяє «самодіяльну гру», яка дозволяє дитині самореалізуватися, виявити своє ставлення до навколишнього [44]. Гра виконує функції самопрезентації, самовираження і самореалізації дитини. Функція самопрезентації полягає в умінні дитини «подати себе» у певній ролі, реалізувати свій творчий потенціал; самореалізації – реалізувати себе, пізнати себе через відтворення різних образів. Функція самовираження у грі полягає у виявленні особистісного ставлення до свого героя. Дитина глибше намагається передати образ героя та показати власне ставлення до того, кого зображує.

Мовлення виступає засобом впливу і керування взаєминами. Доречні слова та вирази, які відповідно до ігрової ситуації, виражають дитячі думки, позитивно впливають на результативність дії. Під час спілкування малята творчо використовують слова, словосполучення, придумують оригінальні назви оточуючим предметам. Про виняткову словотворчість дітей дошкільного віку писав К. Чуковський, виокремлюючи їх здатність гратися словами, творчо вербалізувати свої життєві враження [66].

М.Фенко виокремлює ігрові казкові ситуації, як засіб творчої ініціативи дошкільників [61]. Мовленнєво – ігрові казкові ситуації супроводжуються різними видами зв'язного мовлення, екстралінгвістичними засобами, що слугують засобом творчого самовираження [10, с.96]. Отже, ігрова ситуація за змістом тексту казки спонукає дитину до творчих висловлювань, що передбачає інтерпретацію, самостійне створення дитиною нових варіантів казкових ситуацій з наступним їх розігруванням [10].

Вище зазначені науковці пропонують таку класифікацію мовленнєвих ситуацій:

- ситуація інсценування (послугуємося готовими текстами);
- рольова ситуація (ілюстрацій на основі яких відбувається рольова гра);
- навчальні ситуації (реальні, уявні);
- уявний діалог героїв;
- словесний малюнок;
- мінімонолог героїв художнього тексту тощо.

М.Лепетченко наголошує на тому, що, в галузі особливостей дитячої творчості не раз підкреслювалася думка про унікальність значення мови, мовлення та мовленнєвої діяльності в її естетичному аспекті у процесі різних за змістом і предметом художніх діяльностей [41].

І.Щеглова виділяє *театралізовану діяльність* як ефективний засіб розвитку творчого самовираження дитини. Адже в процесі розігрування сюжетів дитячих творів, відбувається мовленнєва взаємодія між учасниками дійства, під час якої реалізуються творчі задуми дітей [69]. Усвідомленість процесу творчого самовираження буде виражатися в розумінні і прийнятті дитиною мети діяльності, форми отримання її кінцевого результату.

При цьому слід підкреслити, що про творче самовираження можна говорити тільки тоді, коли дитина прагне змінити задану педагогом або дорослим техніку або конструктивні характеристики об'єктивності і приносить в неї певні зміни, що відображають досвід творчості дитини у

мовленнєвій діяльності, рівень розвитку уяви, оригінальність і гнучкість мислення.

Таким чином, зазначені дослідження є суттєвим внеском у розв'язання проблеми творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності. Розвиток творчого самовираження залежить від ступеня розвитку в дитини усного мовлення в усіх його аспектах. Ефективними засобами розвитку творчого самовираження є: театралізована гра, мовленнєво-ігрова діяльність, сюжетно-рольова гра, ігрові казкові ситуації, казкотерапія, різноманітні мовленнєві ситуації. Вище зазначені види художньої творчості сприяють самовираженню дитини, а саме при складанні різних типів розповідей, під час драматизації художніх творів, зокрема казок, складаючи сюжети, сценарії для майбутніх спектаклів тощо.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Розкриття сутності та значення самовираження особистості, визначення вікових особливостей процесу самовираження знаходимо у психолого-педагогічних надбаннях К.Абульханової-Славської, І.Беха, Л.Божович, О.Кононко, О.Петровського, Д.Фельдштейна, Л.Сохань, І.Єрмакова та ін. Науковці наголошують, що самовираження в подальшому розвитку особистості стає основою самоствердження, самореалізації процесів, визначальних у життєтворчості людини.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що проблемі творчого самовираження на етапі дошкільного дитинства присвячено ряд наукових досліджень Л.Виготського, Дж.Гілфорда, Т.Дуткевич, Н.Ветлугіної, О.Кононко, І. Оніщук, Н. Сакуліної, Е. Торенса, О. Усової та ін. Лінгводидактичний аспект означеної проблеми був представлений у наукових доробках О.Артемової, Л.Березовської, С.Ласунової, М.Лепетченко, Н.Луцан, Т.Постоян, О.Трифонової тощо. Проаналізовано основні поняття дослідження: самовираження особистості, творче самовираження дошкільників, мовленнєве самовираження, самореалізація та самоствердження, мовленнєва діяльність, мовленнєвотворча діяльність. Проаналізовані опорні поняття є вагомими аспектами творчого самовираження і утворюють систему, яка характеризує процес творчого самовираження як феномен розвитку свідомості, основою якої є узагальнені уявлення. Старший дошкільник прагне проявити свої здібності при досягненні бажаної мети. Важливе значення у розвитку творчого самовираження старших дошкільників має мовленнєва діяльність, оскільки мовлення супроводжує усі види діяльності і є одним із компонентів творчої діяльності. Ефективними засобами розвитку даної якості є: театралізована гра, мовленнєво-ігрова діяльність, сюжетно-рольова гра, ігрові казкові ситуації, комунікативно- ігрові вправи.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У МОВЛЕННЄВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Методика і процедура констатувального етапу дослідження творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності

Наша робота на етапі констатації передбачає визначення типології творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності відповідно до рівнів сформованості його структурних компонентів, дослідження форм і засобів творчого самовираження дошкільників в умовах дитячого колективу і з'ясуванні конкретних фактів та закономірностей. Цьому сприятиме використання методів наукового дослідження емпіричного характеру. Методика дослідження включає основні методичні положення й склад інструментарію дослідницької роботи з даної теми, передбачає одержання інформації, що полягає в аналізі та узагальненні наукових джерел; скеровує зусилля на виявлення загальної тенденції досліджуваного явища. Кожний з методів має своє призначення і характеризується своєю специфікою, їх взаємодоповнюваність забезпечує глибину комплексного пізнання предмета дослідження.

Мета констатувального етапу дослідження полягає у розробці адекватної предмету та задачам дослідження методики, визначенні з її допомогою рівнів творчого самовираження дошкільників, впливу сім'ї та дошкільного навчального закладу на творче самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності.

Для реалізації цієї мети передбачається розв'язання таких завдань:

- визначити критерії і показники розвитку творчого самовираження старших дошкільників у мовленнєвій діяльності;
- вивчити особливості процесу творчого самовираження старших дошкільників у мовленнєвій діяльності;

- з'ясувати роль батьків та вихователів у розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності.

В ході констатувального дослідження будуть використані такі методи: *експериментальні завдання, спостереження, бесіда, анкетування, математичні і статистичні методи дослідження.*

Об'єктами дослідної уваги є дошкільники, вихователі дошкільних навчальних закладів, батьки дошкільників. В експерименті беруть участь 54 досліджуваних 5-го та 6 - го року життя, 8 вихователів закладу дошкільної освіти №131 «Світлячок», 54 батьків. Визначено експериментальну (ЕГ- 28 дітей) та контрольну групи (КГ- 26 дітей).

Дослідницька робота буде проводитись у двох напрямках: в межах *першого напрямку* передбачається вивчення форм та засобів творчого самовираження старших дошкільників у мовленнєвій діяльності; в межах *другого напрямку* вивчення розуміння дорослими значущості та сутності проблеми, впливу суспільного виховання на розвиток досліджуваного явища.

У процесі здійснення дослідницької роботи буде забезпечено тісне співробітництво з усіма суб'єктами, які беруть участь у педагогічному процесі.

Виходячи з теоретичних здобутків науковців щодо явища самовираження, сучасних характеристик мовлення як засобу творчого самовираження, ролі мовленнєвотворчої діяльності у даному процесі, ми визначили *критерії та показники*, на основі яких фіксували рівень розвитку творчого самовираження дошкільників, що в подальшому стало основою для характеристики типології творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності.

Основними критеріями та показниками є:

Мотиваційний критерій (наявність бажання виразити своє «Я»; сформованість потреби, усвідомлення мотиву, прагнення до визнання, сталість прояву творчого самовираження).

Когнітивний критерій (уміння виявити свою індивідуальність, творчо варіювати словами у процесі мовленнєвої діяльності, проявити самостійність та оригінальність при складанні творчих сюжетів, наявність засобів творчого самовираження (мовних і немовних)).

Емоційно-експресивний критерій (уміння диференціювати та передавати основні емоційні стани; знаходити відповідні художньо-образні засоби для творчого перевтілення; сприйняття та розуміння емоційного стану інших).

Відповідно до визначених критеріїв та показників, нами були підібрані *експериментальні завдання*, які передбачали вивчення у дошкільників здатності до творчого самовираження. Опишемо їх.

Мотиваційний критерій.

Показник: наявність бажання виразити своє «Я»; сформованість потреби, усвідомлення мотиву, прагнення до визнання, сталість прояву творчого самовираження.

Завдання. Розіграти ситуацію.

Тема: Знайомство.

Мета: Навчити дітей презентувати себе оточуючим; виражати себе за допомогою мовлення, використовувати інтонаційні засоби виразності, образні вирази, проявляючи при цьому словесну творчість.

Процедура виконання: Створюється ситуація, коли зустрічаються двоє незнайомих дітей. Вони мають познайомитися, представивши себе співрозмовнику.

Когнітивний критерій

Показник: прояв самостійності та оригінальності при складанні творчих сюжетів.

Завдання: Складання казкових сюжетів.

Мета: виявити уміння дітей складати казкові сюжети, їх оригінальність.

Процедура виконання: вихователь пропонує дітям розглянути малюнки, на яких зображені казкові герої. Кожна дитина вибирає для себе улюблених героїв і складає сюжет казки. При розповіданні сюжету казки

дитиною, звертається увага на використання творчих елементів, оригінальність вигаданого казкового сюжету.

Показник: наявність засобів творчого самовираження (мовних і немовних).

Завдання: *Оживи картинку.*

Мета: виявити вміння дітей за допомогою мовленнєвих засобів описувати поведінку, манери зображених героїв казок, використовуючи елементи творчості та супроводжувати свій опис доречними немовленнєвими засобами (поза, міміка, жести).

Процедура виконання. Педагог пропонує дитині картинку на якій зображені казкові герої (лисичка, зайчик, вовк, ведмідь тощо,) і пропонує передати їх манеру поведінки, спілкування, використовуючи емоційно-зabarвлені слова, творчі елементи, жести, міміку. Дитина самовиражається в образі даного героя.

Емоційно-експресивний критерій

Показники: вміння диференціювати та передавати основні емоційні стани, знаходити відповідні художньо-образні засоби для творчого перевтілення; сприйняття та розуміння емоційного стану інших.

Завдання. *Розіграти в ролях знайому казку (казка на вибір дітей).*

Мета: виявити вміння дітей розрізняти та передавати емоційні стани героїв казки (радість, сум, зазнайство, страх, переживання та ін.), їх настрій, почуття, бажання тощо. Перевірити використання дітьми художньо-образних засобів для творчого перевтілення під час драматизації сюжету казки.

Процедура виконання. Вихователь разом з дітьми вибирають казку для драматизації.

Це повинна бути казка, яка легко драматизується. Сюжет казки має бути добре знайомий дітям. Для старших дошкільників підбирали казки, які їм добре знайомі, а також брали до уваги ті дитячі твори, які заявлені в програмі розвитку і виховання дітей.

Драматизуючи художній твір, діти повинні співставляти свою поведінку з поведінкою інших учасників гри, за сюжетом дій використовувати всі можливі засоби передачі характеру персонажа (мовлення, інтонацію, міміку, рухи), використовувати художньо-образні засоби для творчого перевтілення.

Особливості творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності досліджувалися за допомогою методів *спостереження та бесіди* у процесі життєдіяльності, оскільки мовлення обслуговує всі види діяльності дитини.

Основним методом вивчення засобів творчого самовираження старших дошкільників є *спостереження* за мовленнєвою діяльністю в процесі життєдіяльності. Інформативними для нас можуть бути сюжетно-рольові ігри, ігри-драматизації, ігрові казкові ситуації, де дитина може проявляти словесну творчість задля того, щоб заявити про себе іншим, виділити себе серед інших, заявити самій собі про те, що вона може, вміє, до чого прагне, щоб бути задоволеною собою, бути визнаною авторитетними людьми. До нашої уваги будуть братися всі три критерії: мотиваційний, когнітивний, емоційно-експресивний. Цікавим є те, наскільки у дитини сформоване бажання виразити своє «Я»; за допомогою яких творчих засобів вона проявляє свою індивідуальність у мовленнєвій діяльності, які емоції переважають в процесі творчого перевтілення або вираженні почуттів.

Мета спостереження: дослідити сформованість потреби у творчому самовираженні дитини, вивчити засоби творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності.

Результати спостереження фіксуються у протоколі (див. дод. А). Протокол давав можливість класифікувати засоби творчого самовираження, характер мовленнєвих контактів, мовленнєві ситуації, у яких вони здійснювались, емоційне ставлення до однолітків та дорослих.

Здійснено *6 сеансів* спостережень за мовленнєвою діяльністю дітей у грі, під час спілкування, виконання різних трудових доручень. У старшому

дошкільному віці сюжетно-рольова гра набуває фантастичного забарвлення, уможливорює вигадкування, прояв творчої уяви, створює умови для обміну думками, намірами, виявлення різних емоційних станів. Дитина у грі прагне творчо самореалізуватися, розкрити свої можливості, передати через мовлення значущі думки, переживання, устремління. Спостереження за мовленнєвою взаємодією дітей під час сюжетно-рольових ігор дало можливість зафіксувати зміст мовленнєвих засобів, які містили елементи творчості і були спрямовані по відношенню до партнера по грі та вміння дітей підбирати відповідну інтонацію до змісту висловлюваного.

Трудова діяльність сприяла виявленню уміння дітей використовувати словесну творчість при узгодженні своїх дій з діями партнера, під час домовляння, придумуванні оригінальних способів виконання доручень.

У процесі життєдіяльності дитина проявляла прагнення заявити про себе, про свої можливості, виразити свою індивідуальність, особливість, вдаючись при цьому до різних засобів творчого самовираження.

Таким чином, даний метод дає можливість класифікувати:

- зміст творчих елементів;
- інтонаційні засоби виразності, які використовує дитина при творчому самовираженні;
- вияв оригінальних способів вирішення мовленнєвих ситуацій;
- сформованість потреби до творчого самовираження у мовленнєвій діяльності.
- сталість прояву творчого самовираження.

Метод бесіди дозволив нам визначити здатність дошкільників 5-6 років називати і диференціювати художні засоби виразності за допомогою яких вони передають свої емоції і почуття, свій настрій і переживання, власні думки і фантазії, встановити джерело надходження цих слів до словника дитини.

Мета бесіди – виявити сформованість у дітей уявлень про казкові елементи (слова, словосполучення, віршики, приказки, прислів'я тощо);

емоційно-забарвлені слова, джерело надходження цих слів до словника дитини.

Бесіда проводилась індивідуально, за відсутності сторонніх людей. Тривалість бесіди не перевищувала 5-10 хвилин. Складаючи запитання бесіди, ми орієнтувалися на базові компетентності дитини щодо виявів творчості у мовленнєвій діяльності. Нас цікавило які мовленнєві ситуації стимулюють дитину до творчого самовираження, і які мовленнєві засоби вона використовує. Чи вживає казкові елементи при складанні творчих сюжетів.

Бесіда з дітьми.

1. Які казки чи оповідання тобі подобаються? Чому?
2. Які образні вирази, порівняння, прислів'я чи загадки ти запам'ятала з цих художніх творів?
3. Чи використовуєш ти їх у мовленнєвій діяльності? Коли саме?
4. В яких ситуаціях ти прагнеш виразити себе ? Які слова при цьому використовуєш?
5. Чи використовуєш образні вирази при створенні своїх оригінальних текстів?

Отже, метод бесіди поглибив одержані матеріали під час спостереження щодо особливостей творчого самовираження дошкільників.

Іншою важливою ланкою нашого дослідження є *робота з педагогами та батьками.*

З педагогами нами було проведено анкетування, метою якого було з'ясування джерела надходження лексики, якою оперує дитина. Анонімність передбачала щирість висловів опитуваних. У анкетуванні взяли участь 62 особи, з них 54 батьків, 8 вихователів.

Метод анкетування, що застосовувався в роботі з педагогами ставив за мету дослідити, які творчі елементи використовують вихователі у спілкуванні з дітьми, в яких ситуаціях, по відношенню до яких дітей; виявити місце емоційного компонента у мовленні вихователів; з'ясувати, які методи і

прийоми використовують педагоги для розвитку творчого самовираження дошкільників.

Розроблена нами анкета (див. дод. Б) містила вісім запитань, спрямованих на з'ясування розуміння педагогами важливості досліджуваної проблеми, значення поняття «творче самовираження дошкільників», показників творчого самовираження, визначення сфер життєдіяльності в яких дитина найчастіше проявляє себе та які творчі елементи використовує в даному процесі. Нас цікавить до яких видів художньо-творчої діяльності педагоги залучають дітей, які умови створюють в дошкільному навчальному закладі для розвитку їх творчого потенціалу. Також запитання анкети передбачають визначення методів і прийомів, які використовують педагоги для розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності. Намагалися з'ясувати, які творчі елементи використовують вихователі у своєму мовленні по відношенню до дітей? Коли саме, з якою метою? Це дасть можливість встановити, чи наслідують діти педагога, використовуючи дані елементи у власному мовленні в процесі самовираження. Останнє запитання було спрямоване на знання вихователями професійних якостей, якими має володіти сучасний педагог. Для нас було важливим, чи вважають педагоги творчі здібності однією зі своїх компетентностей.

Метод анкетування, що застосовувався в роботі з батьками, передбачав вивчення творчих виражень дітей та самих батьків. Було підготовлено анкети (див. дод. В) і запропоновано батькам відповісти на неї.

Запитання анкети дають можливість з'ясувати, чи читають дітям казки вдома, яким надають перевагу. Водночас, батькам пропонувалось назвати життєві ситуації, коли діти проявляють словесну творчість, які саме творчі елементи використовують. Це дало нам змогу через відповіді батьків розширити зміст попередніх методів дослідження, які базувались на вивченні особливостей мовленнєвих конструктів дошкільників в процесі творчого

самовираження та визначити надходження цих слів у активний словник дитини.

Таким чином, з метою дослідження творчого самовираження дошкільників було використано методи, кожний з яких доповнював попередній, а всі разом вони дозволяли одержати цілісну характеристику досліджуваного явища, впливів сімейного та суспільного виховання на прояви творчого самовираження дошкільників. Взаємодоповнюваність і різноманітність методів дослідження дають підстави говорити про ефективність та об'єктивність здобутої інформації.

2.2 Характеристика типів творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності

Важливим засобом творчого самовираження дитини виступає мовлення. Вивчаючи особливості процесу творчого самовираження старших дошкільників у мовленнєвій діяльності, нами було використано ряд методик, які дозволили виявити уміння дітей презентувати себе оточуючим; виражати себе за допомогою мовлення, проявляючи при цьому словесну творчість, виявити уміння дітей складати казкові сюжети, описувати поведінку, манери зображених героїв казок, використовуючи елементи творчості. Виконання завдань оцінювалось відповідно до виділених критеріїв та показників здатності до творчого самовираження: *мотиваційного, когнітивного, емоційно-експресивного.*

З метою вивчення уміння дітей презентувати себе оточуючим; виражати себе за допомогою мовлення, нами було запропоновано дітям розіграти ситуацію «Знайомство», де б вони продемонстрували свої уміння творчо самовиражатися. Було встановлено, що діти обох груп охоче вступають у мовленнєву взаємодію, намагаються підбирати влучні висловлювання під час знайомства, характеризують себе, використовуючи інтонаційні засоби виразності, образні вирази. Більша половина

досліджуваних виявились здатними презентувати себе іншим, використовували образні вирази, слова мовленнєвого етикету, творчо поєднували їх, що додавало емоційності їхнім характеристикам. Це були слова: *золоте серце, золота людина, горять очі; добрий день, привіт, дякую, будь-ласка, низький вам уклін, доброго здоров'я, до побачення, на добраніч, будьте здорові, до зустрічі, на все добре*; володіли навичками рольової мовленнєвої поведінки. Близько 17% дітей використовували слова, взяті з художньої літератури, зокрема, казок, які характеризували героїв твору, і вживали їх по відношенню до себе. При цьому можна відмітити, що діти використовували елементи творчості, видозмінюючи деякі слова. 60% дошкільників в основному користувалися мовленнєвим етикетом, розповідаючи про себе в меншій мірі вдавалися до елементів творчості. І решта дітей (23% дошкільників) практично не вміють презентувати себе оточуючим.

За допомогою *когнітивного критерію* ми досліджували прояв самостійності та оригінальності при складанні творчих сюжетів. Було запропоновано дітям розглянути малюнки, на яких зображені казкові герої і вибравши з них декілька образів, скласти сюжет казки. Для оцінки результатів завдання, ми взяли за основу розроблені критерії оцінювання у Л.Березовської і адаптували їх до свого дослідження.

Завдання включало такі оцінки:

1. Правильність:

- виконання правильно;
- виконання з помилками ;
- не виконання завдання або виконання частково.

2. Повнота змісту сюжету казки:

- самостійний вияв словесної творчості;
- вияви словесної творчості з допомогою вихователя;
- частковість або відсутність вияву словесної творчості.

3. Використання змісту художніх творів у власному сюжеті:

- зміст сюжету відзначається оригінальністю і новизною;
- частково переказує зміст знайомих казок;
- відсутність власних творчих елементів.

Результати виконаного завдання показують, що незначний відсоток дітей (15%) завдання виконали правильно, діти вміють фантазувати, проявляють самостійність при складанні сюжету, який відзначається оригінальністю і новизною. Практично не повторюють у власному сюжеті події із знайомих казок, героями яких є вибрані ними образи. Більша половина дошкільників (64%) поєднують нові образи із образами знайомими із літературних творів, і хоча проявляють мовно-художню творчість, але у них прояви словесної творчості епізодичні, потребують вказівок вихователя до виявлення мовно-творчих зусиль. І 21% дітей характеризуються відсутністю творчої мовної діяльності, вона носить репродуктивний характер, відсутністю власних творчих елементів, логіки викладу думок, наявністю спонтанного мовлення. Діти не здатні підпорядкувати власну уяву певному задуму та комбінувати уявлення для створення нових казкових образів та ситуацій. Під час виконання творчого завдання вони не змогли створити оригінальні сюжетні розв'язки та комбінувати наявні відомості за власним життєвим досвідом.

Завдання «Оживи картинку» дозволило виявити уміння дітей за допомогою мовленнєвих засобів описувати поведінку, манери зображених героїв казок, використовуючи елементи творчості.

У процесі описової розповіді дошкільники використовували мовні і немовні, невербальні засоби виразності (міміка, пантоміміка, жести, рухи), змінювали темброве забарвлення (уподібнення до голосу казкових персонажів, часткове перевтілення), використовували образні вирази, приказки, прислів'я, зачини та кінцівки відомих казок.

Виокремилась група дошкільників (22% ЕГ і 24% КГ)) для яких характерне багатство уяви, високий рівень обізнаності з казками, вміння створювати яскраві образи головних персонажів, передавати їх своєрідність

за допомогою засобів творчого самовираження. Діти легко складають нові казкові ситуації, вигадують цікаві оригінальні сюжети з казковими героями, адекватно оцінюють їх, описують поведінку, манери зображених героїв, виявляють та обґрунтовують своє ставлення до них. Друга група дітей (60% ЕГ і 58% КГ) проявили фрагментарні знання сюжетів відомих казок, спостерігалися труднощі при виборі мовленнєвих засобів для характеристики зображених героїв казки, частково використовували елементи творчості. Дітям важко складати самостійно творчі розповіді. Інтенаційна виразність висловлювань не завжди яскраво виражена й адекватна висловлюваному тексту. У процесі розповіді спостерігаються значні паузи, часте вживання жестів. І третя група дошкільників (18% ЕГ і 20% КГ)) не проявили уміння самостійно відтворити зміст картинки, висловити своє ставлення до зображених героїв твору, дати їм адекватну оцінку. Їхні висловлювання стислі, невпевнені, позбавлені образних виразів. Порушена композиційна схема висловлювань. Діти здебільшого використовують прості непоширені та називні речення, що чергуються з довготривалими паузами. Відсутні творчі елементи, логічний зв'язок, логічна завершеність розповіді.

За емоційно-експресивним критерієм дітям було дано завдання розіграти в ролях знайому казку. Нас цікавило уміння дітей розрізняти та передавати емоційні стани героїв казки та використовувати художньо-образні засоби для творчого перевтілення під час драматизації сюжету казки. Більшість дошкільників як ЕГ так і КГ легко справились із завданням. Були розіграні фрагменти казок «Колобок», «Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат», «Півник і двоє мишенят», «Теремок». Діти за допомогою інтонаційних засобів виразності передавали емоційні стани героїв казки (радість, зазнайство, вихваляння, смуток,), співали пісеньки, знали напам'ять зачини та кінцівки. Біля 20% дошкільників обох груп були нездатні правильно відтворити емоційні стани героїв казки, бракувало як самих знань змісту казки, так і вмінь володіти своїм голосом і емоціями.

Сформованість потреби у творчому самовираженні дитини, засоби творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності, ми вивчали за допомогою *спостереження*. На кожну дитину було підготовлено протокол, де фіксували прояви творчого самовираження у різних видах діяльності, де дитина виражала себе за допомогою мовлення. Мовлення супроводжує усі види діяльності. Дошкільники прагнули виразити себе в комунікативній, предметно-практичній, в ігровій діяльності. Особливо значущою для вивчення процесу творчого самовираження є ігрова діяльність, яка найкраще дозволяє побачити дитину в усій різноманітності проявів самоствердження. І саме в сюжетно-рольовій грі дитина проявляла творчість при складанні сюжету, його розгортанні. Придумувала оригінальні слова для вираження емоцій по відношенню до учасників гри, висловлювала свої думки і почуття. Зміст гри є засобом, що визначає мовленнєвий матеріал, яким користується дитина при виконанні тих чи інших ролей.

Спостереження за дошкільниками у ході ігрової діяльності дало можливість виявити самостійність у виборі дитиною способів самовираження, адже саме у грі дитина має можливість проявити свою творчість.

У процесі спостереження було встановлено, що дошкільники прагнуть та здатні себе виразити, творчо варіювати словами, проявляти вигадку, фантазію. У більшості випадків старші дошкільники проявляли позитивне ставлення до однолітків. Тому у своєму мовленні діти використовували незвичні слова, сполучення слів, фраз, придумували нові слова. Виділилась категорія дітей (17 %), які проявили здатність варіювати мовленнєвими засобами, виявляти самодіяльність, вигадку, творчо оперували словами.

Спостереження за мовленнєвою діяльністю дітей дозволяє зробити такі *висновки*:

– у 17% дітей ЕГ і 20% КГ сформована потреба у творчому самовираженні, яка поєднується з використанням творчих елементів у мовленні дитини;

– творче самовираження демонструє спрямованість мовленнєвої активності дитини до дорослих або однолітків, яка реалізується через творчі елементи, що несуть в собі різне емоційне забарвлення (радість, приязнь, дружбу, захоплення, товариські почуття; прояв турботи; вияв симпатії, тощо);

- до інтонаційних засобів виразності, які використовує дитина при творчому самовираженні належать: мелодичність мовлення (підвищення, пониження, монотонність), підібраний темп, правильна інтонація, використання пауз, логічних наголосів. Правильне застосування інтонаційних засобів виразності дозволяло точно, усвідомлено виражати свої думки, почуття і настрої;

- третина досліджуваних виявляли оригінальні способи вирішення мовленнєвих ситуацій (використання прислів'їв, приказок, мирилок, слів мовленнєвого етикету, образних висловів);

- сюжетно-рольова гра і гра-драматизація сприяють творчому висловлюванню дітей, активізують художньо-образний словник, який обслуговує взаємини між учасниками гри, створюють умови для творчого самовираження дошкільників.

Під час бесіди з дітьми було встановлено сформованість наявності у дітей виразити себе в різних ситуаціях; використання дитиною творчих елементів під час самовираження та джерела їх надходження у словник дитини, знання дитиною змісту художніх творів та образних виразів. 17% дітей вільно цитували уривки із відомих казок, виділяли образні висловлювання, пояснювали їх значення, створювали власні словосполучення, якими заміняли уривки з тексту. Це говорить про те, що у дітей розвинена творча уява і їм легко будувати висловлювання, які близькі до сюжету твору. Більша половина дошкільників проявили середні знання щодо змісту знайомих казок, з допомогою педагога виділяли образні висловлювання, не проявляли творчої активності під час бесіди. Діти могли пригадати тільки прислів'я та загадки і то ті, які вивчали на заняттях або в

повсякденному житті. Вони не могли пов'язати їх зі змістом відомих казок. І остання група дітей (біля 30%) мали труднощі щодо називання образних виразів, порівнянь, прислів'їв чи загадок, робили це повторюючи за педагогом, називали загальновідомі казки «Колобок», «Ріпка», «Коза-дереза», «Солом'яний бичок», з якими знайомлять дітей молодшої групи, і не назвали тих казок, що передбачені програмою для ознайомлення дітей старшого дошкільного віку. У дітей практично відсутні творчі елементи у мовленні.

Таким чином, метод бесіди конкретизував та поглибив одержані матеріали під час спостереження і допоміг глибше вивчити особливості творчого самовираження дошкільників.

В ході констатувального експерименту на основі результатів виконаних завдань, бесіди та спостереження, нами було виділено *три групи дітей*, що вирізняються своїми характеристиками, відповідно до окреслених нами показників, а саме: наявність бажання виразити своє «Я»; сталість прояву творчого самовираження, прагнення до визнання, творче використання слів, прояв самостійності та оригінальності при складанні творчих сюжетів, наявність засобів творчого самовираження (мовних і немовних), передача основних емоційних станів; знаходження відповідних художньо-образних засобів для творчого перевтілення, сприйняття та розуміння емоційного стану інших.

Представники *першої групи* характеризуються сформованим прагненням заявити про себе, здатні у мовленнєвій діяльності виразити свої почуття і переживання, продемонструвати своє позитивне ставлення до інших, виразити можливості, реалізувати себе у мовленнєвій діяльності, презентувати свої здібності, продемонструвати індивідуальність, що носить стійкий характер. Проявляють творчу активність під час мовленнєвих висловлювань, розігрування казкових сюжетів. Мають запас чітких і яскравих образів-уявлень і вміють відтворювати їх за словесним описом, Володіють достатнім рівнем розвитку творчої уяви, що дозволяє їм

перетворювати знайомий словесний матеріал і створювати на цій основі нові сюжети. Вільно використовують та комбінують засоби образної виразності.

Емоційно сприймають та розуміють зміст знайомих художніх творів, легко виділяють у казці засоби художньої виразності; творчо використовують сприйняті образні засоби, а також переносять оригінальні засоби створення образу у самостійну творчу діяльність. Дітям властива оригінальність та індивідуальність у використанні прийомів розкриття образів і особливостей сюжету, самостійність творчого процесу.

Діти створюють яскраві образи персонажів, передають їх своєрідність за допомогою мовленнєвих засобів. Їм характерна наявність стійкого інтересу до творчої діяльності, готовність до багатоваріантного розв'язання творчого завдання. Самостійно проявляють творчу ініціативу.

До другої *групи входили діти*, які прагнули заявити про себе, але не володіли адекватними способами, виразними засобами та прийомами самовираження; у них переважають індивідуалістичні орієнтації. Діти проявляють творчу активність у мовленнєвій діяльності час від часу. Не проявляють ініціативу під час розігрування казкових сюжетів, однак відгукуються на пропозицію залежно від ситуації, прагнуть лише привернути до себе увагу, а не виразити власні почуття.

Знають відомі казкові сюжети, образні висловлювання. Однак не завжди вміють відтворювати їх за словесним описом. Не достатньо розвинена творча уява, внаслідок чого виникають труднощі при перетворюванні словесного матеріалу і створення на цій основі нових сюжетів. Володіють засобами образної виразності. Діти здатні до диференціації емоційних станів, проте відчувають труднощі у їх характеристиці та вираженні. Процес творчості відзначається емоційністю, вживанням інтонаційних засобів виразності, проте відсутня оригінальність.

Діти проявляють творчу активність, ініціативність, захопленість, проте самостійно виконати завдання можуть не завжди, потребують допомоги педагога. Не завжди успішно виконують мовленнєві завдання. Характерна

недостатня розгорнутість самотійного висловлювання, що вкладається в декілька речень, майже не вживають поширені речення і складні конструкції, використовують однотипні способи міжфразового зв'язку, звертаються лише до окремих мовних засобів виразності. Під час виконання творчого завдання обмежуються послідовним перерахуванням подій, або переходять до переказу знайомої казки. Мовлення дітей характеризується наявністю лексико-граматичних помилок. Дітям властива репродуктивна уява, вона здатна відтворити образ об'єкта за словесним описом; рівень комбінаторних здібностей низький, самотійно створити нові образи не можуть.

Остання категорія дітей означилась відсутністю потреби заявити про своє «Я», небажанням виразити себе, низьким рівнем розвитку здатності до творчого самовираження. У дітей практично відсутнє бажання проявити свою індивідуальність. Виконання завдання творчого характеру ускладнюється відсутністю уявлень щодо засобів образної виразності та можливості їх використання. Мовленнєва діяльність характеризується відсутністю творчої активності та спрямованості, захопленості у виконанні запропонованих завдань. Спостерігається низький рівень самотійності та ініціативності при складанні творчих сюжетів, виконання завдання потребує значної допомоги педагога. Творча уява не розвинена, внаслідок чого діти не можуть створювати на основі словесного матеріалу нові сюжети. Відсутні елементи самотійного фантазування, замість створення нових образів та ситуацій, відтворюють зміст опорного матеріалу. Розповідь характеризується бідним вибором мовних засобів, вживанням однотипних засобів зв'язку, порушенням логічної послідовності повідомлення. Проявляють низький рівень обізнаності з казками, емоційного сприймання та свідомого відношення до їх змісту; не виділяють засоби художньої виразності у казці та не усвідомлюють їх значення. Не володіють засобами образної виразності. Не вміють диференціювати емоційні стани, відчують труднощі у їх вираженні. Відсутні вміння знаходити відповідні художньо-образні засоби для творчого перевтілення, сприйняття та розуміння емоційного стану інших.

Процес творчості відзначається малою мірою емоційності, виразності, самостійності й оригінальності.

На основі розроблених критеріїв та їх показників, нами було визначено рівні розвитку здатності до творчого самовираження дошкільників: *достатній, середній, низький.*

Таблиця 2.1.

Якісно-кількісна характеристика рівнів розвитку творчого самовираження старших дошкільників у мовленнєвій діяльності

<i>Рівні</i>	<i>Якісні характеристики рівнів</i>	<i>Кількісний розподіл, %</i>	
		<i>ЕГ</i>	<i>КГ</i>
<i>Достатній</i>	Дошкільники характеризуються сформованим прагненням заявити про себе, здатні у мовленнєвій діяльності виразити свої почуття і переживання. Проявляють творчу активність під час мовленнєвих висловлювань, розігрування казкових сюжетів. Мають запас чітких і яскравих образів-уявлень знайомих казок і вміють відтворювати їх за словесним описом. Володіють достатнім рівнем розвитку творчої уяви, вільно використовують та комбінують засоби образної виразності. Властива оригінальність та індивідуальність у використанні художньо-образних засобів для творчого перевтілення, самостійність творчого процесу.	17%	20%

Середній	<p>Дошкільники прагнуть заявити про себе, але не володіють адекватними способами, виразними засобами та прийомами самовираження. Проявляють творчу активність у мовленнєвій діяльності час від часу. Не ініціативні під час розігрування казкових сюжетів, однак відгукуються на пропозицію залежно від ситуації, прагнуть лише повернути до себе увагу, а не виразити власні почуття.</p> <p>Знають відомі казкові сюжети, образні висловлювання, однак не завжди вміють відтворювати їх за словесним описом. Не достатньо розвинена творча уява, внаслідок чого виникають труднощі при перетворюванні словесного матеріалу і створення на цій основі нових сюжетів. Володіють засобами образної виразності. Здатні до диференціації емоційних станів, проте відчувають труднощі у їх характеристиці та вираженні. Процес творчості відзначається емоційністю, вживанням інтонаційних засобів виразності, проте відсутня оригінальність.</p>	45%	46%
Низький	<p>У дошкільників відсутня потреба заявити про своє «Я», проявити свою індивідуальність. Відсутність уявлень щодо засобів образної виразності та можливості їх використання. Спостерігається низький рівень самостійності та ініціативності при складанні творчих сюжетів, виконання завдання потребує значної допомоги педагога. Творча уява не розвинена, внаслідок чого діти не можуть створювати на основі словесного матеріалу нові сюжети, замість створення нових образів та ситуацій, відтворюють зміст опорного матеріалу. Низький рівень обізнаності з казками, емоційного сприймання та свідомого відношення до їх змісту; не виділяють засоби художньої виразності у казці та не усвідомлюють їх значення. Не вміють диференціювати емоційні стани, відчувають труднощі у їх вираженні. Відсутні вміння знаходити відповідні художньо-образні засоби для творчого перевтілення, сприйняття та розуміння емоційного стану інших. Процес творчості відзначається малою мірою емоційності, виразності, самостійності й оригінальності.</p>	38%	34%

Отже, кількісна характеристика рівнів розвитку творчого самовираження старших дошкільників в мовленнєвій діяльності виявилась такою: переважна більшість дошкільників мали середній рівень творчого самовираження (45% ЕГ, 46% КГ); достатній рівень був характерний лише для 17% дітей експериментальної і 20% - контрольної груп. На низькому рівні перебували 38% дітей експериментальної і 34% - контрольної груп. Це дало нам підставу для організації подальшого експериментального навчання дітей.

2.3 Вплив сім'ї та дошкільного навчального закладу на творче самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності

Програма другого напрямку констатувального етапу була спрямована на дослідження впливу дорослих на творче самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності. Тому одним з аспектів нашого дослідження була мовленнєва взаємодія дітей з дорослими і в першу чергу з батьками та вихователями. Адже саме в сім'ї дитина отримує перші зразки творчих елементів. Дошкільник прямо переносить запозичені слова у власну мовленнєву діяльність.

Шляхом анкетування дорослих проаналізовано роль педагогів та батьків у розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності.

Метод анкетування, що застосовувався в роботі з педагогами дозволив визначити творчі елементи, що використовують вихователі у спілкуванні з дітьми, методи і прийоми для розвитку творчого самовираження дошкільників.

Вихователь є авторитетною людиною для дитини 5-6 років, тому діти намагаються засвоїти всі мовленнєві еталони дорослого, в тому числі і творчі елементи. На основі аналізу відповідей вихователів на запитання анкет можемо стверджувати, що всі педагоги дошкільного закладу, у якому

проводилося дослідження, вважають доцільним розвивати зачатки творчості у дітей старшого дошкільного, однак не всі розуміють значення поняття «творче самовираження дошкільників». Більшість педагогів пов'язують дане поняття тільки з драматизацією художніх творів, не говорять про перенесення творчих елементів у мовленнєву діяльність в повсякденному житті. Практично всі досліджувані не змогли чітко виділити показники творчого самовираження дошкільників. Всі вихователі написали, що підтримують прагнення дитини проявити, виразити себе, заявити про свої можливості. Серед сфер життєдіяльності на перше місце виділили *ігрову діяльність*, значну увагу приділили драматизації та інсценізації, проведенню свят, організованим заняттям.

Педагоги виділили види художньо-творчої діяльності до якої залучають дітей з метою розвитку їх творчого потенціалу. Це різні види мистецтва (образотворче мистецтво, музичні заняття, хореографія, театралізована діяльність), читання художніх творів, розповідання віршів та їх аналіз, складання різних видів розповідей, в тому числі творчих, складання казок і т.д. Водночас були виділені методи і прийоми розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності. 100% педагогів виділили способи нетрадиційного малювання, які застосовували з дітьми.

50% педагогів виділили різні ігрові прийоми, образні вирази, використання зразка вихователя; 25% педагогів ще назвали творчі матеріали, які можна використовувати. Прийоми повтору, ефект несподіванки, проблемно-пошукові ситуації ніким з педагогів не були виділені, хоча, напевне, використовуються у роботі з дітьми.

Одним із ефективних прийомів розвитку творчого самовираження 2% педагогів виділили прийом самопрезентації, коли діти у створених ситуаціях, етюдах, іграх учаться виразити себе у певній ролі, пізнати себе через відтворення різних образів. 23% педагогів мали труднощі при відповіді на поставлене запитання.

Серед методів найпоширенішими були: метод вправ, який доводить навички до автоматизму, розповідь, розігрування сюжету знайомої казки, читання віршів, складання творчих розповідей тощо. 16% педагогів зазначили, що ефективним методом розвитку творчого самовираження старших дошкільників є складання ними казок, мініатюрних оповідань, розповідей, чистомовок, віршів тощо. Разом з методами половина вихователів виділили і засоби: гру, художню літературу, образотворчу діяльність, мовлення вихователя. Оскільки наше дослідження вивчає творче самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності, то у відповідях вихователів не було чіткості щодо методів і прийомів саме в даному виді діяльності, оскільки всі виділили малювання і зосередили свою увагу на нетрадиційних методах.

Труднощі викликало запитання, що стосувалося творчих елементів, які використовують вихователі у своєму мовленні. Більшість педагогів назвали прислів'я і приказки. 22% вихователів написали казкові зачини, влучні слова і образні вирази. Щодо професійних якостей, педагоги виділили: гуманність, педагогічний такт, комунікативні вміння, педагогічні здібності, працездатність, душевна чуйність, справедливість тощо. Однак лише 25% педагогів виділили творчі здібності, не надаючи даній особливості важливого значення.

Таким чином, у процесі дослідження було встановлено, що педагоги визнають важливість проблеми творчого самовираження зростаючої особистості, разом із тим не звертають належної уваги на потребу дитини виразити, реалізувати себе, здатність адекватно презентувати себе та на прояви творчості у процесі життєдіяльності.

Виявлено три групи педагогів з різним рівнем уваги до розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності. *Першу групу* становлять педагоги, які розуміють провідне поняття, приділяють належну увагу розвитку у дітей творчого самовираження (21 %); до *другої групи* увійшли педагоги, які приділяють недостатньо уваги розвитку творчого

самовираження дошкільників, неправомірно тлумачать зміст творчого самовираження (62 %); 17% досліджуваних, які становлять *третю групу*, виявили байдуже ставлення до означеної педагогічної проблеми.

Відповіді *батьків* показали перелік творчих елементів, які вони використовують у процесі спілкування зі своєю дитиною, а також, до яких словесних засобів вдається їхня дитина в процесі мовленнєвого самовираження з метою заявити про себе, виділитись серед інших, показати кращі свої якості. Також нам вдалося з'ясувати, чи всі батьки приділяють значну увагу читанню казок і аналізу їх змісту, вивченню з дітьми прислів'їв, приказок, влучних слів, пісеньок, що зустрічаються у змісті прочитаних текстів.

За результатами анкетування було виявлено три групи батьків з різним рівнем ставлення до потреби дитини виразити себе, розвитку творчості у мовленнєвій діяльності: *I група (високий рівень)* – проявляють цікавість до творчого самовираженні дитини (16% ЕГ), (17% КГ); *II група (середній рівень)* – не приділяють належної уваги цій проблемі (48% ЕГ), (50% КГ); *III група (низький рівень)* – байдужі до проблеми творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності (36% ЕГ), (33% КГ).

Якісний аналіз даних засвідчує наявність певної залежності: якщо батьки приділяють увагу розвитку творчого самовираження дитини, сприяють творчій активності, старші дошкільники здебільшого демонструють достатній рівень творчого самовираження у мовленнєвій діяльності та меншою мірою середній і низький. Недостатня увага батьків, байдуже ставлення до потреби дитини заявити про себе, відсутність схвалення, як правило, продукують низький рівень творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності (табл. 2.2.).

Таблиця 2.2.

Співвідношення рівнів творчого самовираження дошкільників і груп батьків (%)

Рівні батьків	Рівні творчого самовираження дошкільників					
	достатній ¹		середній		низький	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
високий (16% ЕГ), (17% КГ);	13	14	5	6	-	-
середній (48% ЕГ), (50% КГ);	4	6	30	32	4	5
низький (36% ЕГ), (33% КГ).	-	-	10	8	34	29

Отже, результати дослідження дозволили констатувати, що процес розвитку творчого самовираження старших дошкільників залежить від ступеня розвитку творчої уяви, усного мовлення в усіх аспектах; багатого словникового запасу, зокрема, наявність у ньому образних виразів, розвиненого зв'язного мовлення, механізму побудови різних типів висловлювань. Дали підстави оцінити процес творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності як такий, що потребує посилення уваги до нього з боку вихователів дошкільного навчального закладу та батьків. З-поміж чинників, що гальмують розвиток творчого самовираження дітей можна назвати недостатнє розуміння дорослими значущості та сутності проблеми, неповне врахування потреби дитини творчо виразити себе, неусвідомлення впливу суспільного виховання на розвиток досліджуваного явища. Отже, актуалізується необхідність оптимізації педагогічних умов, форм і методів, сприятливих для творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Комплексна методика констатувального етапу дослідження забезпечила обґрунтоване діагностування стану творчого самовираження дошкільників та чинників, що впливають на реалізацію даного процесу. Уможливила виділення нами рівнів розвитку творчого самовираження старших дошкільників у мовленнєвій діяльності та дала підстави для характеристики змісту та форм творчого самовираження дошкільників кожного рівня.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу визначили критерії та показники творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності: *мотиваційний критерій* (сформованість прагнення заявити про себе); *когнітивний критерій* (уміння виявити свою індивідуальність, творчо варіювати словами у процесі мовленнєвої діяльності, проявити самостійність та оригінальність при складанні творчих сюжетів, наявність засобів творчого самовираження (мовних і немовних)); *емоційно-експресивний критерій* (уміння диференціювати та передавати основні емоційні стани; знаходити відповідні художньо-образні засоби для перевтілення; сприйняття та розуміння емоційного стану інших).

Ураховуючи критерії та їх показники, нами було визначено рівні: *достатній, середній, низький*.

Встановлено, що педагоги та батьки сприяють розвитку творчого вираження дитини, виступають основним джерелом збагачення творчих елементів у мовленні дошкільників. Співставлення результатів анкетування дозволяє зробити висновок, що дорослі хоч і намагаються стежити за самовираженням своїх дітей, однак, недостатньо уваги приділяють розвитку творчості у мовленнєвій діяльності.

Створення розвивального середовища забезпечить формування даної якості, а театралізована діяльність є джерелом створення творчих продуктів дитини.

РОЗДІЛ III. МОДЕЛЬ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У МОВЛЕННЄВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Обґрунтування педагогічних умов, форм та методів сприяння творчому самовираженню досліджуваних

Результати констатувального етапу дослідження дали підстави оцінити процес творчого самовираження дошкільників як такий, що потребує уваги з боку дорослих.

Теоретичними засадами в організації формувального експерименту виступили психолого-педагогічні праці К. Абульханової-Славської, Р. Бернса, І. Беха, Л. Божович, І. Кона, О. Кононко, В. М'ясищева, О. Петровського, Д. Фельдштейна, І. Єрмакова та ін.; наукові доробки М. Монтесорі, К. Менга, К. Крутій, Л. Калмикової, Л. Федоренко, в яких розкриті лінгвістичні ознаки розвивального середовища; аспекти самовираження та організації творчої діяльності особистості у нових освітніх умовах - у працях І. Волощука, І. Зязюна, О. Киричука, О. Кононко, А. Сиротенка, О. Сухомлинської та інших.

Теоретичний аналіз отриманих експериментальних матеріалів уможливив визначення *педагогічних умов*, сприятливих для розвитку творчого самовираження старших дошкільників у мовленнєвій діяльності. Такими *умовами* є: розширення уявлень дітей, педагогів та батьків про творче самовираження у мовленнєвій діяльності та його значення для успішного життя дитини; створення розвивального середовища, яке б забезпечувало можливість дитини творчо виражати себе у мовленнєвій діяльності; залучення дітей до театралізованої діяльності, як джерела

творчого самовираження дошкільників;. стимулювання творчого самовираження і творчої ініціативи дошкільників в ігрових ситуаціях.

Педагогічні умови оптимізації процесу творчого самовираження – це ті чинники, що стимулюють, активізують мовленнєво-творчу діяльність дітей, обумовлюють повніше виявлення їхніх можливостей та умінь, не викликаючи, водночас, переобтяження ні дітей, ні педагогів. У якості дієвого чинника, що з умови оптимізації продукує новий етап процесу творчого самовираження, виступають вихователі, діти.

Визначаючи стратегію формувального етапу дослідження, ми розуміли під нею інтегровану систему дій, спрямованих на оптимізацію процесу творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності. Змістом стратегії передбачалося визначення певного плану проведення експериментальної роботи впродовж тривалого часу, основних принципів, напрямів та способів досягнення кінцевої мети. Програму формувального експерименту ми кваліфікували як комплекс положень, що визначав цілі, задачі, умови його проведення, використані нами ресурси та очікувані результати.

Обґрунтовуючи, виділені нами педагогічні умови розвитку творчого самовираження старших дошкільників у мовленнєвій діяльності, можна зазначити про те, що першочергове значення відіграють педагоги та батьки. Перша педагогічна умова і полягає в тому, щоб *розширити уявлення дітей, педагогів та батьків про творче самовираження у мовленнєвій діяльності та його значення для успішного життя дитини*. Цьому можуть посприяти педагогічні ради, консультації, читання науково-методичної літератури, фахової періодики.

Необхідним є залучення батьків до творчих заходів як ЗДО, групи, так і індивідуальних творчих завдань (читання нових казок, ілюстрування сцен казки). Стосунки дорослого, їх цікавість до дій дітей утворюють відносини взаєморозуміння, сприяють виникненню довірчих відносин між педагогами й дітьми, розвитку різнобічних інтересів кожної дитини, є позитивним

підкріпленням їх творчим проявам. Як зазначає І.Онищук, співтворчість дитини, батьків та педагогів не лише сприяє виникненню довірчих відносин, але й створює ґрунт для реалізації нових форм спілкування з дітьми, реалізації індивідуального підходу, збагачує соціальний досвід дитини[50]. Спираючись на дослідження Н.Гавриш, вважаємо принципово важливим у процесі формування здатності до творчого самовираження вільну діяльність дитини. У ній дитина засвоює певний життєвий досвід, який в подальшому сприяє когнітивному і мовленнєвому розвитку, що є основою для «комбінування в процесі творення» [20,с.317]. Такої думки дотримується і Л.Березовська. Спираючись на дослідження Н.Андрюшиної, Є.Бондаревської, Л.Виготського, Р.Чумічевої, вона зазначає, що суттєвою ознакою самовираження є індивідуальна творча свобода особистості [6, с.3].

Розвивальне мовленнєве середовище сприяє розвитку творчості дошкільника. Його основою є забезпечення доброзичливої атмосфери, коли дитина, проявляючи мовленнєву активність, має право на помилку, доречні і конструктивні побажання. Таке середовище повинно бути насичене культурними мовленнєвими зразками, образною мовою. А теплі стосунки з дорослим позитивно впливають на зміст творчого самовираження дитини.

І як зазначає Г.Григорєва, дошкільний період сприятливий для формування творчої уяви, яка є основою творчої дії дитини. Завдання дорослого полягає у створенні такого середовища, в якому б малюк сам міг би вільно та творчо розв'язувати найрізноманітніші завдання, виражати себе та самостверджуватись [26].

К.Крутії пропонує створювати штучне мовленнєве середовище, під яким розуміє методичний засіб, завдяки якому організовується атмосфера високої мовленнєвої культури, де дитина засвоює етикетні формули, образні вислови, казки, малі жанри фольклору, які в подальшому стають основою для мовленнєво-творчої діяльності дитини [39, с.23].

Критерієм розвивального штучного мовленнєвого середовища автор вважає природність такого середовища. У зв'язку з цим пропонує свою

модель створення такого простору, яка включає спеціально організовану мовленнєву діяльність дітей, спільну та вільну діяльність дитини. Виділяє мовленнєві ситуації та мовленнєві вправи, як ефективні методи розвитку творчої активності.

Таким чином, базуючись на теоретичних засадах створення розвивального мовленнєвого середовища, ми виходили з розуміння, що таке середовище уможливить дошкільникам досягнення оптимального рівня творчого самовираження. Дані теоретичні засади провідних фахівців лягли в основу розробленої нами методики на етапі формування.

Як один із засобів можна виділити театралізовану діяльність. Н.Ветлугіна виділяє напрямки, в яких проявляється проглядається творчість дітей: продуктивний, виконавський, оформлювальний. В межах першого – створюються особисті сюжети дошкільників, або відбувається творча інтерпретація уже наявного сюжету; другого – розігрується сюжет, а третій передбачає створення декорацій, виготовлення костюмів, оздоблення сцени тощо [15, с. 89].

Л. Фурміна підкреслює, що в театралізованій грі дитина повинна вміти передавати характерні особливості персонажа, підібравши необхідні і доречні в кожній ситуації мовленнєві висловлювання та відповідні засоби виразності. Щоб правильно підібрати такі виразні засоби, має бути сформоване вміння відчувати емоційний стан персонажа. Конкретна образність і є основою театралізованих ігор [61, с. 88-89].

Згідно з поглядами С.Русової, використання ігор-драматизацій відповідно до поставленої мети є доцільним і необхідним. Заучування слів та виразів забезпечує розширення лексичного складу мовлення образними літературними висловами [55, с. 95].

О.Запорожець виділяє внутрішню активність дитини як один із факторів розуміння та сприйняття художнього тексту. Також важливим, на думку автора, є розширення та збагачення різних видів діяльності дитини, в процесі чого вона накопичує новий життєвий досвід, усвідомлює

взаємозв'язки навколишньої дійсності. Сприйняття дошкільниками змісту казки та розігрування творчих ігор сприяють розвитку творчої уяви, яка є необхідною умовою для розвитку творчої діяльності дитини [28].

Отже, інсценування казки передбачає не лише виконавчу діяльність, що полягає у відтворенні тексту казки та дій героїв, а є творчим процесом, з властивими ціннісними характеристиками, притаманними театралізованій діяльності (театралізованим іграм) в цілому. Вправління дітей в інсценуванні художніх творів сприятиме оптимізації процесу творчого самовираження в мовленнєвій діяльності.

Наступною умовою є *стимулювання творчого самовираження і творчої ініціативи дошкільників в ігрових ситуаціях*. Гра спонукає дітей до самовираження у невимушеній формі, дає можливість засвоїти засоби, необхідні для даного процесу.

Саме в грі дошкільник має можливість виконувати будь-яку роль, враховуючи власні бажання, а сама атмосфера, що виникла в ігровій діяльності сприяє усуненню негативних емоцій, створенню позитивної атмосфери довіри, впевненості. Без спеціально організованих педагогічних впливів, дитина позбавляється страхів, сором'язливості, невпевненості, хвилювання. В решті - решт, дошкільник має можливість зрозуміти себе, відчутти свою особливість, проявити творчий потенціал.

Л.Виготський важливу роль відводив проблемним ситуаціям, зазначав, що створення проблемних ситуацій, які передбачають звернення до актуального досвіду дитини та створення умов, які потребують нових комбінацій думок, стимулюють розвиток мислення та сприяють використанню творчих елементів дитиною [19].

Структурним компонентом у розвитку творчості, О.Матюшкін вважає фактор проблемності. Він зазначав, що створюючи у мовленнєвій діяльності проблемну ситуацію, вирішення якої вимагає перетворення уже сформованих та засвоєних знань, вмінь та навичок, створення нових образів уяви на основі

наявного досвіду, ми активізуємо мовлення, мислення, творчу уяву дітей [44].

Обґрунтування педагогічних умов розвитку творчого самовираження в мовленнєвій діяльності дає можливість стверджувати, що кожна з них забезпечує досягнення висунутих цілей на шляху до визначеної кінцевої мети, пов'язані між собою, та становлять оптимальне середовище для розвитку творчості у дитини.

Провідними *принципами* розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності виступили – *комунікативна спрямованість мовлення* (А.Богуш, М. Вашуленко, Н.Гавриш, І. Зимняя, Л.Калмикова та ін.), *максимальна мовленнєва взаємодія* (будьяка діяльність потребує мовленнєвої активності) (А.Богуш, М. Вашуленко, І. Зимняя, О. Митрофанова, Ю. Пассов, О.Хорошковська та ін.); *принцип потреби дитини у закріпленні набутих творчих умінь* (доречне застосування творчих елементів у мовленнєво-ігровій діяльності, художньо-мовленнєвій, театралізованій), (Н.Гавриш, Л.Калмикова); *принцип емоційності* (емоційна насиченість змісту висловлюваного, використання художніх засобів, образних виразів, інтонаційних засобів виразності), (А.Богуш, Д. Ельконін, Л. Калмикова, Л.Федоренко та ін.)..

Чинники, які позитивно впливають на розвиток творчого мовленнєвого самовираження, – це врахування індивідуальних властивостей дітей, адекватність у виборі методів, форм і засобів творчої діяльності, створення умов для свободи самовираження.

Отже, проаналізовані педагогічні умови та врахування зазначених принципів забезпечать оптимальний рівень творчого самовираження дошкільників, а зразкова, культурна мова педагогів та батьків сприятиме засвоєнню дитиною творчих елементів, які використовуються нею в процесі мовленнєвої діяльності.

3.2. Методика розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності

На етапі формувального експерименту обґрунтовано і розроблено комплексну модель освітнього процесу, яка включає методи та засоби ефективного розвитку у дошкільників творчого самовираження в мовленнєвій діяльності.

Здобуті результати попереднього етапу дослідження дозволяють говорити про те, що за звичайних умов організації життєдіяльності дитини в дошкільному закладі не складаються оптимальні педагогічні умови для розвитку у дошкільників творчого самовираження. Саме тому *метою* формувального експерименту ми вбачали у забезпеченні виділених нами педагогічних умов.

Завдання формувального експерименту полягали у визначенні та обґрунтуванні методів ефективного розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності; розробці ефективної методики реалізації колективної, групової та індивідуальної форм виховної роботи з дітьми; сучасної технології гуманізації взаємин дорослих із дитиною в сім'ї та дошкільному закладі; оцінці ефективності авторської системи роботи з розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності.

Організація методики формування сприятливого для творчого самовираження мовленнєвого середовища передбачала комплекс методів, які були задіяні в роботі з дітьми та дорослими. Методика включала систему експериментальних матеріалів, частину яких розроблено автором (заняття з художньої літератури, підбір казок, сюжетів для розповідання, мовленнєвих вправ, створення мовленнєвих ситуацій, театралізовані ігри, моделювання ситуацій, тематики батьківських зборів, педагогічної ради, семінарів-практикумів тощо). Решту експериментальних матеріалів запозичено у інших авторів і адаптовано до завдань нашого дослідження: У

експерименті взяли участь 28 дошкільників, 28 батьків, 4 педагоги. Була організована система виховних впливів на *дошкільників, вихователів, батьків*. Система розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності проводилась лише в експериментальній групі, а в контрольній велась робота традиційно.

Робота з вихователями та батьками включала *колективні та індивідуальні* форми: педагогічні наради, тренінги, семінари-практикуми, бесіди-консультації, тематичні бесіди, батьківські збори, індивідуальні консультації, ознайомлення з літературою. Запропоновані форми роботи були традиційними для дошкільних закладів, відмінність полягала у двосторонній активності педагога і експериментатора, чіткій періодичності та поглибленому обговоренні одержаних результатів.

Програмою проведення формувального експерименту було передбачено здійснення виховної роботи одночасно за *трьома напрямками*: робота з дошкільниками, робота з батьками і робота з педагогічним колективом.

Робота з дітьми старшого дошкільного віку здійснювалася у *двох напрямках*, що взаємодоповнювали та посилювали один одного, тим самим забезпечуючи гармонійність і цілісність виховного процесу. Відповідно до першого напрямку, зусилля спрямовувалися на об'єктивацію потреби зростаючої особистості виразити своє «Я», виховання її емоційно-ціннісного ставлення до себе. Другий – передбачав формування у дитини здатності виражати себе, добираючи образно-виражальні засоби, та розвиток креативності як базової якості особистості, її здатності до творчості у різних видах мовленнєвої діяльності. Для цього застосовувалися спеціально підібрані форми і методи, зокрема бесіди «Кожний з нас є неповторним та унікальним», «Я – талановитий», комплекс *вправ*: „Прислухайся до себе”, „Чим я хороший”, „Привласнення позитивної характеристики”, „Моє Я у променях сонця”, ігри, творчі вправи та завдання: „Розкажи без слів”, „Відгадай, хто Я”, „Мій улюблений казковий персонаж”, „Оживи казку”

(див. дод. Г) та інші. З метою збагачення емоційного досвіду дітей використовувалися елементи арт-терапії.

Експериментальна робота в заявлених напрямках на формувальному етапі проводилася зі старшими дошкільниками усіх трьох рівнів творчого самовираження дошкільників: *високого, середнього, низького*.

Оскільки особливої уваги потребували старші дошкільники середнього та низького рівнів, то ними додатково проводилася диференційована робота.

З дітьми проводились заняття з художньої літератури *«На гостинах у казки»*.

Мета: розвиток творчості при складанні казкових сюжетів.

Мовні засоби самовираження: образні вирази, прислів'я, приказки.

Матеріал: чарівна книжка.

Хід заняття.

Вихователь: Діти, всі ви любите казки. Вони вводять вас у захоплюючий світ пригод, вчать розпізнавати добро і зло. Потрапити в казку не просто і книга у мене не проста, а чарівна. Хочете помандрувати її сторінками? Тож сідайте зручно і я розгорну першу сторінку цієї чудової книги. Але що це? Я не можу її розгорнути. Напевне, в книжки є якийсь ключик. Цим ключиком буде конверт, в якому написані загадки, а ми повинні їх відгадати і тоді. Як відгадаємо загадки, будемо знати назву казки.

Вихователь читає загадки, діти відгадують.

А тепер послушайте. Виявляється, що Кирило Кожум'яка не зміг подолати злого Змія і визволити князівну. Що ж тепер буде з князівною? Вихователь пропонує дітям змінити сюжет, а потім розіграти уже змінений сюжет засобом драматизації.

Ефективним методом розвитку самовираження старших дошкільників є *складання ними казок, мініатюрних оповідань, розповідей, чистомовок, віршів* тощо. З цією метою на заняттях з художньої літератури звертали увагу дітей на авторський стиль твору, використовували різні дидактичні вправи, спрямовані на засвоєння почутих із твору образних виразів, фразеологізмів,

порівнянь, які б дитина надалі могла вжити у власному мовленні, створюючи свої оригінальні тексти.

Активно застосовувалися *комунікативно-ігрові вправи*, які розуміємо як такі, що впливають на розвиток умінь і навичок осмисленого повноцінного мовлення, що виникає та існує в умовах природного спілкування.

У процесі виконання вправ *„Прислухайся до себе”*, *„Я хороший тим, що...”*, *„Привласнення позитивної характеристики”*, *„Моє Я у променях сонця”*, *„Чарівна скринька” та ін.*, які передбачають виховання позитивного ставлення до себе, адекватної самооцінки, діти вчилися характеризувати себе, бачити себе зі сторони, відчувати себе впевнено у вираженні своїх думок, засвоювали слова, які допомагають виразити свої хороші якості.

Зміст першої вправи *„Прислухайся до себе”* полягав у тому, щоб запропонувати дошкільникам прислухатися до своїх думок, мрій, бажань і усно, підібравши відповідні фрази, виразити їх засобами мови; прислухатися до своїх відчуттів, який настрій переважає, радісний чи сумний; підібрати слова, які на їхню думку, виражають радісний настрій і слова, що виражають сумний настрій. В кінці вправи наголошували дітям про те, що кожна людина неповторна, унікальна, кожен з вас не такий як інші, і таких, як ви, більше немає. Пропонували дітям закінчити речення: *„Я відрізняюся від інших тим, що...”*

Вправи *„Я хороший тим, що...”* та *„Привласнення позитивної характеристики”* ставлять за мету: навчити дитину бачити себе з хорошої сторони, відчувати себе впевнено у вираженні думок, виховувати прагнення бути активною в процесі мовленнєвої взаємодії, формувати потребу у самоповазі. У процесі виконання вправ відбувалося засвоєння дошкільниками слів, що формують позитивну характеристику: *красивий, спритний, сильний, розумний, сумлінний, старанний, добрий, щирий, вдячний, чуйний, совісний, допомагає іншим, захищає слабших та ін.*

Наступні вправи "*Моє Я у променях сонця*", "*Чарівна скринька*" спрямовані на формування позитивної самооцінки. Дітям пропонувалось намалювати сонце, у центрі свій портрет. Малюючи сонце, діти мають провести стільки променів, скільки хороших якостей бачать у собі. Назвати ці якості.

Наступна вправа виконувалась із дзеркальцем. У „скриньку” (будь-який непрозорий посуд) клали дзеркало. Перед виконанням вправи, діти отримували попередження: "Кожний, хто зазирне до цієї скриньки, побачить найкращу, найважливішу у світі людину". Діти, зазираючи у скриньку мали сказати, кого вони побачили, не називаючи себе. Наприклад, мудреця, лагідну людину, добру фею, чарівника та ін.

Ігрова ситуація «У казковому лісі»

Мета: вчити дітей складати розповіді за ігровою сюжетною ситуацією та розігрувати їх.

Означені методи і прийоми сприяли вихованню емоційно-ціннісного ставлення до себе та інших. Під час формувального етапу експерименту робота здійснювалася з дошкільниками експериментальної (ЕГ) групи, а з дітьми контрольної (КГ) групи робота здійснювалася згідно програмових вимог. Важливим аспектом експерименту було налагодження тісної співпраці вихователів дошкільних навчальних закладів та батьків, їхнє орієнтування на творчу індивідуальність дитини.

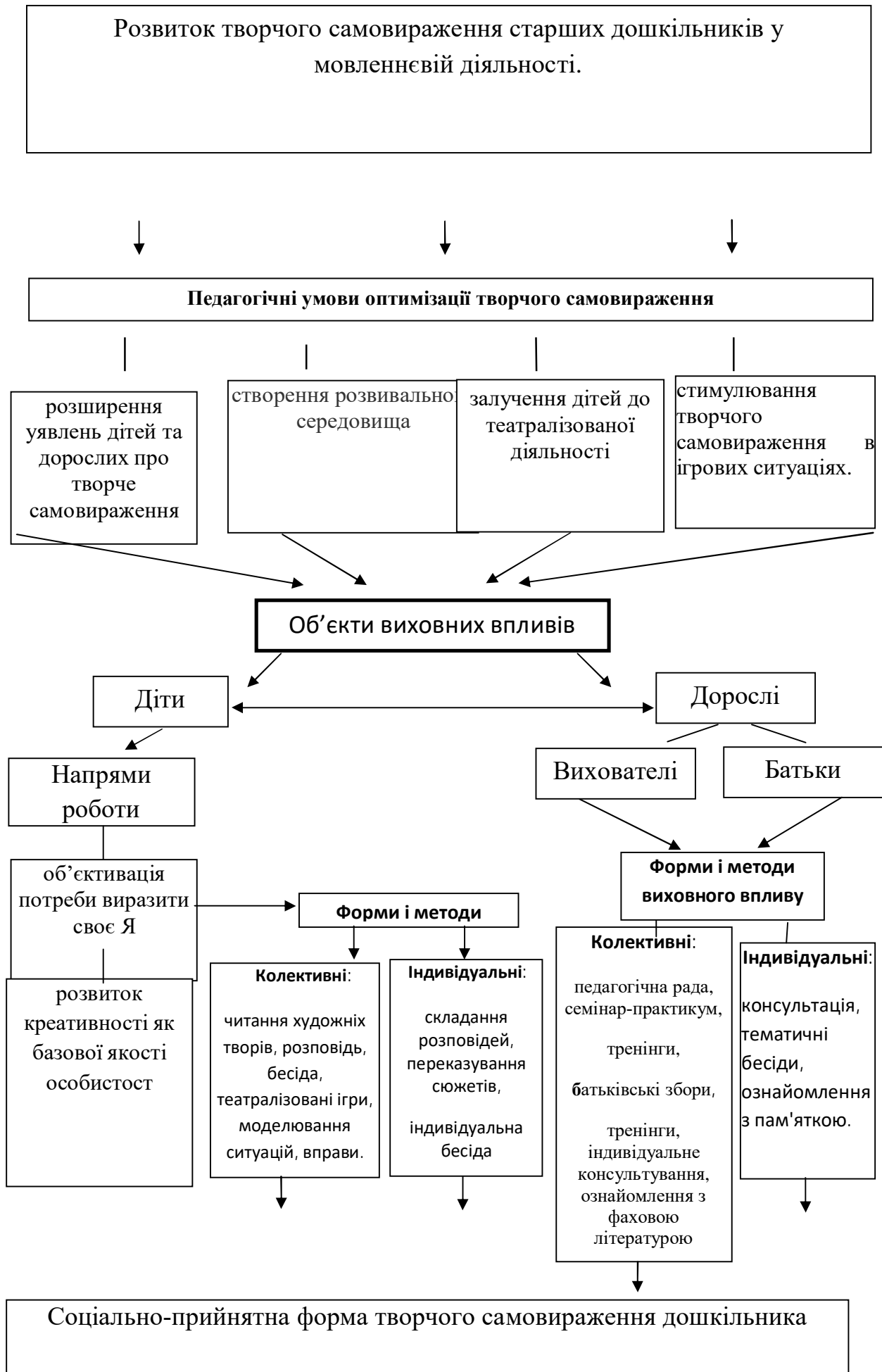
Другий напрям – *робота з батьками* - забезпечував формування у них свідомого й відповідального ставлення до розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності. Застосовані методи просвітницької роботи мали за мету усунення прогалин знань щодо важливості розвитку творчості у дітей. Виховна робота мала практико-орієнтований характер і ґрунтувалася на набутті вмінь і навичок на основі певного досвіду, що не давався батькам у готовому вигляді, а напрацьовувався у процесі педагогічного творчого пошуку. Проводились батьківські збори „Як добре знаємо свою дитину”, „Я” моєї дитини”, „Які батьки, такі й діти”, тренінги,

індивідуальне консультування, ознайомлення з фаховою літературою відбувалися з метою усвідомлення батьками важливості проблеми творчого самовираження дітей у мовленнєвій діяльності. Особливе значення мали тренінги, в яких разом з батьками брали участь й дошкільники, що сприяло гармонізації дитячо-батьківських взаємин, дало змогу дорослим краще пізнати свою дитину.

Третій напрям - *консультативно-просвітницька робота з вихователями* передбачала формування понятійного апарату з досліджуваної проблеми; поглиблення знань педагогів з психолого-педагогічних основ розвитку творчості у дітей старшого дошкільного віку; оснащення новітніми технологіями; вдосконалення уміння упроваджувати у роботі з сім'єю сучасні підходи до розвитку творчого самовираження старших дошкільників.

З педагогами дошкільних навчальних закладів проводилися педагогічні наради, семінари-практикуми на теми: „Мовлення як засіб самовираження”, „Чи знаємо ми своїх вихованців”, „Особистісно орієнтована взаємодія педагога з дитиною – умова розвитку”, „Розвиток креативності – вимога часу чи необхідність?”, тренінги та надавалися індивідуальні консультації. Методична робота передбачала педагогічну просвіту щодо формування потреби старших дошкільників виразити себе, підтримку позитивного образу „Я” у дитини, уникнення негативних оцінних суджень стосовно зростаючої особистості, забезпечення дитині відчуття комфорту, емоційної близькості та захищеності.

Програма формувального експерименту включала розроблену нами модель розвитку творчого самовираження старших дошкільників у мовленнєвій діяльності. Змістові характеристики, етапи її розвитку представлено нижче (рис. 3.1).

Отже, на етапі формувального експерименту, нами було розроблено комплексну систему освітньо – виховного процесу, яка включала методи та засоби, що сприяли розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності, *консультативно-просвітницьку роботу з вихователями та батьками*, в результаті якої було налагоджено тісну співпрацю вихователів дошкільних навчальних закладів та батьків.

3.3. Оцінка ефективності виховної роботи

Завершальним етапом магістерської роботи був контрольний етап експерименту, *мета* якого – здійснити порівняльну характеристику рівнів розвитку творчого самовираження старших дошкільників у мовленнєвій діяльності до формувального етапу експерименту та після нього, визначення ефективності та результативності використання запровадженої методики, перевірку наукової гіпотези. Для детального вивчення і співставлення результатів дана частина експериментальної роботи проводилась за схемою початкового етапу. У контрольному експерименті були задіяні ті дошкільники, що і на попередніх етапах дослідження, вихователі та батьки. На даному етапі був підібраний комплекс методів, аналогічних тим, які застосовувались на констатувальному етапі.

Під час розігрування ситуації «*Знайомство*» майже усі дошкільники вступали у мовленнєву взаємодію, презентуючи себе з використанням елементів творчості. Якщо на попередньому етапі 23% дошкільників практично не вміли презентувати себе оточуючим, то на даному етапі більшість з цих дітей із завданням справились. При складанні творчих сюжетів правильно виконали завдання більша половина дошкільників, хоча на констатувальному етапі таких дітей було 15%. Означився незначний відсоток дітей (12 % ЕГ і 19 % КГ) , які характеризувалися відсутністю творчої мовної діяльності, власних творчих елементів, порушеною логікою викладу думок, відсутністю умінь створювати нові казкові образи та ситуації.

Завдання «Оживи картинку» дозволило виявити уміння дітей за допомогою мовленнєвих засобів описувати поведінку, манери зображених героїв казок, використовуючи елементи творчості.

Якщо на попередньому етапі було 22% ЕГ і 24% КГ дітей, які мали високий рівень обізнаності з казками, володіли вмінням створювати яскраві образи головних персонажів, передавати їх своєрідність за допомогою засобів творчого самовираження, то після формувального етапі їх збільшилось до 42% ЕГ і 36 % КГ. Значно зменшилась кількість дітей, які не проявили уміння самостійно відтворити зміст картинки, висловити своє ставлення до зображених героїв твору, дати їм адекватну оцінку. Таких дітей було виділено 12 % ЕГ (на констатувальному - 18%) і 17 % КГ (на констатувальному - 20%). Решта дітей мали незначні труднощі при виборі мовленнєвих засобів для характеристики зображених героїв казки, частково використовували елементи творчості.

Під час *драматизації сюжету казки* всі діти брали активну участь, намагалися використовувати елементи творчості у мовленнєвих висловлювань. Однак незначна кількість дітей все ж таки потребували допомоги дорослого щодо вживання влучних виразів, емоційно-забарвлених слів, образних висловлювань тощо.

Завдяки проведеному *спостереженню* стало можливим виявлення у вільних умовах змін щодо сформованості у дитини потреби виразити себе, використання творчих елементів у мовленнєвій діяльності. Особливої уваги потребували діти, які були нами віднесені до середнього та низького рівня сформованості творчого самовираження, оскільки на констатувальному етапі дослідження у них діагностувалася низька потреба заявити про себе, виразити себе у мовленнєвій діяльності. У результаті проведених сеансів спостережень, виявились позитивні зрушення, більшість дітей зазначених груп прагнули у різних сферах життєдіяльності заявити про себе, виразити своє «Я» у мовленнєво-творчій діяльності. Дошкільники проявляли

самостійність, ініціативність, намагалися знайти оригінальне вирішення поставлених перед ними завдань, що свідчить про розвиток креативності.

Якщо на констатувальному етапі було відмічено тільки 17 % дітей, які проявили здатність варіювати мовленнєвими засобами, виявляти самодіяльність, вигадку, творчо оперували словами, то на контрольному етапі таких дітей збільшилось до 42 %.

Результати проведеного дослідження представлені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Порівняльний аналіз рівнів сформованості у дітей старшого дошкільного віку творчого самовираження у мовленнєвій діяльності на констатувальному та контрольному етапах (%)

<i>Рівні</i>	<i>Конст. ЕГ %</i>	<i>Контр. ЕГ %</i>	<i>Динаміка %</i>	<i>Конст. КГ %</i>	<i>Контр. КГ %</i>	<i>Динаміка %</i>
Достатній	17	42	+25	20	36	+16
Середній	45	46	+1	46	45	-1
Низький	38	12	-26	34	19	-15

Наведені у таблиці дані свідчать про те, що реалізація завдань експериментально-дослідної роботи забезпечила позитивну динаміку розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності. Значно збільшилась кількість дітей, що мають *достатній рівень* сформованості творчого самовираження у мовленнєвій діяльності і зменшилась кількість дітей, що мали *низький рівень*.

Зростання відсотку *дітей достатнього рівня* у ЕГ відбулося здебільшого за рахунок роботи з дітьми *середнього* рівня, дошкільники піднялися на вищий щабель при організованих педагогічних впливах. Відсоток дошкільників, які мають середній рівень, як ЕГ, так і КГ залишився майже без змін. Той факт, що після експериментальної роботи залишилися

діти із *низьким* рівнем розвитку творчого самовираження свідчить про те, що з цією категорією дітей педагоги повинні продовжувати проводити індивідуальну роботу щодо розвитку їх творчих здібностей у мовленнєвій діяльності, враховуючи індивідуальні особливості кожної дитини.

Отже, результати контрольного зрізу засвідчили суттєву динаміку у проявах творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності. За допомогою кількісного аналізу якісних змін доведено ефективність розробленої нами комплексної системи виховання, спрямованої та актуалізацію творчого потенціалу досліджуваних у процесі різних видів мовленнєвої діяльності. Завдяки її використанню зросла кількість старших дошкільників, як виявилися здатними до творчого самовираження.

Щоб визначити ставлення батьків до потреби дитини виразити себе, розвитку її творчості у мовленнєвій діяльності, нами було повторно проведено *анкетування*. Як і на попередньому етапі дослідження, було виявлено три групи батьків з різним ставленням до означуваної проблеми.

Таблиця 3.2.

Динаміка розподілу батьків за групами

<i>Групи батьків</i>	<i>Розподіл за відсотками</i>					
	Констатувальний Етап		Контрольний етап		динаміка	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Небайдужі до проблеми творчого самовираження	16	17	48	32	+32	+15
Недостатня увага батьків до потреби дитини виразити себе	48	50	34	43	-14	-7
Байдужі до проблеми творчого самовираження	36	33	18	25	-18	-8

Можна сказати, що нам вдалося змінити усвідомлення батьками важливості творчого самовираження дошкільників, про що свідчать відповіді батьків на запитання анкети. Проведення з батьками просвітницької роботи, їхня участь у спільних з дітьми тренінгах сприяли гармонізації дитячо-батьківських взаємин, дали батькам змогу краще зрозуміти своїх дітей, усвідомити потребу зростаючої особистості виразити себе, створити сприятливі умови для творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності. Також важливим моментом було те, що батьки стали цікавитися даною проблематикою, консультувалися з педагогами, зверталися за порадами.

Оскільки важливу роль у розвитку творчої особистості дошкільника відіграє дошкільний навчальний заклад, то на завершальному етапі дослідження проводилось і *анкетування педагогів з метою виявити зміни, які відбулися у ставленні педагогів до заявленої педагогічної проблеми.*

Якщо під час констатувального експерименту тільки 2% педагогів одним із ефективних прийомів розвитку творчого самовираження виділили прийом самопрезентації, то після формувального етапу експерименту даний прийом виділили 28 % вихователів.

Збільшилась кількість педагогів, які стали приділяти увагу для розвитку творчого самовираження таким методам як складання дітьми казок, мініатюрних оповідань, розповідей, ігровій діяльності, в основі якої були ігри, пов'язані із саморпрезентацією дитини. Практично всі педагоги виділяли методи, що пов'язані із мовленнєвою діяльністю дитини.

На попередньому етапі дослідження, труднощі викликало запитання, що стосувалося творчих елементів, які використовують вихователі у своєму мовленні. То на даному етапі, всі вихователі виділили творчі елементи, які стосувалися не тільки запозичених висловів із художніх текстів, а й власно створені творчі висловлювання. Виділяючи професійні якості педагога, майже всі вихователі виділили і творчі здібності (на констатувальному етапі виділили тільки 25 % педагогів).

Отже, можна зазначити, що розроблена нами система роботи з вихователями мала певні успіхи і сприяла підвищенню їхньої професійної компетентності.

Результати представлені у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Динаміка розподілу вихователів на групи за рівнем ставлення до проблеми творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності

<i>Групи вихователів</i>	<i>Розподіл за відсотками</i>		
	<i>Констатувальний Етап</i>	<i>Контрольний етап</i>	<i>динаміка</i>
<i>Приділяють належну увагу розвитку творчого самовираження</i>	21	58	+37
<i>Недостатня увага розвитку творчого самовираження дошкільників</i>	62	36	-26
<i>Байдужі до проблеми творчого самовираження</i>	17	6	-11

Як видно з таблиці, відбулися позитивні зміни в усвідомленні вихователями важливості розвитку творчості дитини, визнанні необхідності розвитку креативності зростаючої особистості, оволодіння методами і прийомами розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності.

Таким чином, результати формульованого етапу дослідження підтверджують ефективність і продуктивність комплексної системи педагогічних умов, які сприяють розвитку творчого самовираження у мовленнєвій діяльності у дітей старшого дошкільного віку. Створення розвивального середовища у дошкільному закладі, розширення уявлень дітей та дорослих про творче самовираження, залучення дітей до театралізованої

діяльності та стимулювання їх творчого самовираження в ігрових ситуаціях - це ті умови, які оптимізують творче самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III

Результати констатувального етапу дослідження дали підстави для обґрунтування педагогічних умов розвитку у старших дошкільників творчого самовираження у мовленнєвій діяльності, а саме розширення уявлень дітей, педагогів та батьків про творче самовираження у мовленнєвій діяльності та його значення для успішного життя дитини; створення розвивального середовища, яке б забезпечувало можливість дитини творчо виражати себе у мовленнєвій діяльності; залучення дітей до театралізованої діяльності, як джерела творчого самовираження дошкільників; стимулювання творчого самовираження і творчої ініціативи дошкільників в ігрових ситуаціях.

Розроблено комплексну модель освітнього процесу, яка включає методи та засоби ефективного розвитку у старших дошкільників творчого самовираження у мовленнєвій діяльності. Основна увага спрямовувалась на роботу з дошкільниками і здійснювалась у *двох напрямках*; в межах першого - зусилля спрямовувалися на об'єктивацію потреби зростаючої особистості виразити своє Я, виховання її емоційно-ціннісного ставлення до себе. Другий – передбачав формування у дитини здатності виражати себе, добираючи образно-виражальні засоби, та розвиток креативності як базової якості особистості, її здатності до творчості у різних видах мовленнєвої діяльності.

Робота з педагогами передбачала колективні та індивідуальні форми: педагогічні ради, семінари-практикуми, тематичні бесіди, консультації, тренінги. З батьками проводили батьківські збори, тематичні бесіди, індивідуальні консультації, ознайомлювали їх з літературою, давали практичні поради, проводили тренінги.

Результати контрольного експерименту засвідчили ефективність і продуктивність комплексної системи педагогічних умов щодо розвитку у старших дошкільників творчого самовираження у мовленнєвій діяльності. Дітей, які володіють *достатнім* рівнем сформованості творчого

самовираження у ЕГ збільшилось на 25%, в КГ на 16 %. Відсоток дошкільників, які мають середній рівень, як ЕГ, так і КГ залишився майже без змін. Дітей із *низьким* рівнем у ЕГ зменшилось на 26 %, у КГ – на 15%.

Результати проведеного анкетування засвідчують оволодіння педагогами методикою розвитку у старших дошкільників творчого самовираження у мовленнєвій діяльності. Система виховної роботи, спрямованої на педагогічну просвіту батьків, також виявилась ефективною. Оскільки, нам вдалося розширити уявлення батьків про творче самовираження у мовленнєвій діяльності та його значення для успішного життя їхньої дитини.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтверджують висунуту нами гіпотезу про те, що виділені нами педагогічні умови виявились ефективними.

ВИСНОВКИ

Внаслідок проведення дослідження, ми прийшли до таких висновків за висунутими у дослідженні завданнями.

За першим завданням:

Обґрунтовано феноменологію творчого самовираження в дошкільному дитинстві; охарактеризовано вітчизняні та зарубіжні підходи до розвитку творчого самовираження в дошкільників.

Уточнено зміст та структуру провідних категорій: *самовираження, творче самовираження, особистісне самовираженн. мовленнєве самовираження, мовленнєва особистість, творчі здібності, словотворення, словотворчість, мовленнєво-творча діяльність та ін.*

Творче самовираження дитини дошкільного віку розглядається як уміння розкрити своє власне «Я», виявити у творчій розповіді свою індивідуальність і неповторність стосовно інших дітей; вміння дитини шляхом творчого пошуку знаходити нове вирішення певної проблеми, вміння творчо та оригінально мислити, передавати свої думки словами і діями, створювати нестандартні мовленнєво-ігрові ситуації. Підґрунтям творчого самовираження особистості є потреба «стати собою» – тобто самореалізуватися. Мовленнєвотворча діяльність виступає засобом самовираження, оскільки саме через неї дитина дошкільного віку задовольняє свою головну потребу – вона самостверджується і самореалізується. Мовленнєва творчість проявляється у спілкуванні з однолітками і дорослими через самопрезентування і фантазування. Отже, мовлення виступає одним із засобів творчого самовираження дитини у різних формах і проявах.

Проаналізовані вище поняття тісно пов'язані між собою та складають своєрідний причинно-наслідковий ряд, що відображає ймовірні відповідні етапи у формуванні творчого самовираження дошкільників

За другим завданням:

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що проблемі самовираження присвячено ряд наукових досліджень К.Абульханової-Славської, І.Беха, Л.Божович, О. Кононко, О. Петровського, Д. Фельдштейна, Л. Сохань, І.Єрмакова та ін. Науковці наголошують, що самовираження в подальшому розвитку особистості стає основою самоствердження, самореалізації процесів, визначальних у життєтворчості людини. Лінгводидактичний аспект творчого самовираження знайшов своє практичне втілення у низці дисертаційних досліджень останніх років А.Аніщук, О.Артемової, Л.Березовської, Н.Гавриш, В.Захарченко, С.Ласунової, Н.Луцан, І.Онищук, Т.Постоян та ін.

На основі узагальнення наукових джерел визначено критерії та показники сформованості творчого самовираження дошкільників: *мотиваційний критерій* (наявність бажання виразити своє «Я»; сформованість потреби, усвідомлення мотиву, прагнення до визнання, сталість прояву творчого самовираження); *когнітивний критерій* (уміння виявити свою індивідуальність, творчо варіювати словами у процесі мовленнєвої діяльності, проявити самостійність та оригінальність при складанні творчих сюжетів, наявність засобів творчого самовираження (мовних і немовних)); *емоційно-експресивний критерій* (уміння диференціювати та передавати основні емоційні стани; знаходити відповідні художньо-образні засоби для творчого перевтілення; сприйняття та розуміння емоційного стану інших).

На основі розроблених критеріїв та їх показників, нами було визначено рівні розвитку здатності до творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності: *достатній, середній, низький*.

Встановлено, що дошкільників, які мають достатній рівень – 17% ЕГ, 20% КГ; середній – 45% ЕГ, 46% КГ і низький – 38% ЕГ, 34% КГ. Низький відсоток дошкільників із достатнім рівнем творчого самовираження актуалізує необхідність посилення уваги педагогів і батьків до формування в

них потреби та здатності до творчого самовираження.

За третім завданням:

З'ясовано, що на розвиток творчого самовираження мають значний вплив педагоги дошкільного навчального закладу та батьки. Вихователі та батьки виступають основним джерелом збагачення творчих елементів у мовленні дошкільників. Завдяки анкетуванню вихователів встановлено, що більшість педагогів усвідомлюють значущість проблеми, спрямовують зусилля на розвиток дитячої творчості, небайдужі до прагнення дитини заявити своє „Я”. Виявлено три групи педагогів з різним рівнем уваги до розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності. *Першу групу* становлять педагоги, які розуміють провідне поняття, приділяють належну увагу розвитку у дітей творчого самовираження (21%); до *другої групи* увійшли педагоги, які приділяють недостатньо уваги розвитку творчого самовираження дошкільників, неправомірно тлумачать зміст творчого самовираження (62 %); 17% досліджуваних, які становлять *третю групу*, виявили байдуже ставлення до означеної педагогічної проблеми.

За результатами анкетування було виявлено три групи батьків з різним рівнем ставлення до потреби дитини виразити себе, розвитку творчості у мовленнєвій діяльності: *I група (високий рівень)* – зацікавлені у творчому самовираженні дитини (16% ЕГ), (17% КГ); *II група (середній рівень)* – не приділяють достатньої уваги заявленій проблемі (48% ЕГ), (50% КГ); *III група (низький рівень)* – байдужі до проблеми творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності (36% ЕГ), (33% КГ).

Співставлення результатів анкетування засвідчує, що педагоги і батьки небайдужі до потреби дитини реалізувати себе, намагаються створити для цього сприятливі умови, однак, батьки недостатньо уваги приділяють розвитку творчості їхніх дітей у мовленнєвій діяльності.

За четвертим завданням:

Виділено та обґрунтовано педагогічні умови розвитку творчого самовираження в мовленнєвій діяльності, а саме: розширення уявлень дітей, педагогів та батьків про творче самовираження у мовленнєвій діяльності та його значення для успішного життя дитини; створення розвивального середовища, яке б забезпечувало можливість дитини творчо виражати себе у мовленнєвій діяльності; залучення дітей до театралізованої діяльності, як джерела творчого самовираження дошкільників; стимулювання творчого самовираження і творчої ініціативи дошкільників в ігрових ситуаціях.

Особливе місце в художньо-творчій діяльності дітей дошкільного віку належить театралізованій грі, яка є специфічним засобом формування творчої особистості дітей старшого дошкільного віку. Кожна попередня умова слугує досягненню однієї з послідовних конкретизованих цілей на шляху до зазначеної кінцевої мети, є підґрунтя для наступної, що й характеризує їхній взаємозв'язок та становить собою розвивальне середовище для формування творчих здібностей у дитини.

Вищеназвані умови можуть бути виконані тоді, коли їх реалізація буде забезпечуватись, з одного боку, професійною компетентністю та особистими якостями педагога і, з другого – обізнаністю батьків з даної проблеми.

Провідними *принципами* розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності виступили: комунікативна спрямованість мовлення, максимальна мовленнєва активність дитини, принцип потреби дитини у закріпленні набутих творчих умінь, принцип емоційності. *Чинники*, які позитивно впливають на розвиток творчого мовленнєвого самовираження, – це врахування індивідуальних особливостей дітей, адекватність у виборі методів, форм і засобів творчої діяльності, створення умов для свободи самовираження.

За п'ятим завданням:

Розроблено та апробовано експериментальну модель розвитку творчого самовираження старших дошкільників у мовленнєвій діяльності. Основна

увага спрямовувалась на роботу з дошкільниками і здійснювалась у двох напрямках; в межах першого - зусилля спрямовувалися на об'єктивацію потреби зростаючої особистості виразити своє Я, виховання її емоційно-ціннісного ставлення до себе. Другий – передбачав формування у дитини здатності виражати себе, добираючи образно-виражальні засоби, та розвиток креативності як базової якості особистості, її здатності до творчості у різних видах мовленнєвої діяльності. Методами роботи були: читання художніх творів, розповідь, бесіда, театралізовані ігри, моделювання ситуацій, вправи, складання розповідей, переказування сюжетів, індивідуальна бесіда.

Робота з педагогами передбачала колективні та індивідуальні форми: педагогічні ради, семінари-практикуми, тематичні бесіди, консультації, тренінги. З батьками проводили батьківські збори, тематичні бесіди, індивідуальні консультації, ознайомлювали їх з літературою, давали практичні поради, проводили тренінги.

Результати контрольного експерименту засвідчили ефективність і продуктивність комплексної системи педагогічних умов щодо розвитку у старших дошкільників творчого самовираження у мовленнєвій діяльності. Дітей, які володіють *достатнім* рівнем сформованості творчого самовираження у ЕГ збільшилось на 25% (на констатувальному -17%, контрольному – 42%), в КГ на 16 % (на констатувальному -20 %, контрольному – 36 %). Відсоток дошкільників, які мають середній рівень, як ЕГ, так і КГ залишився майже без змін (ЕГ на констатувальному -45 %, контрольному – 46%; КГ на констатувальному -46 %, контрольному – 45%). Дітей із *низьким* рівнем у ЕГ зменшилось на 26 % (на констатувальному -38%, контрольному – 12 %); , у КГ – на 15% (на констатувальному -34%, контрольному – 19%).

Результати проведеного анкетування засвідчують оволодіння педагогами методикою розвитку у старших дошкільників творчого самовираження у мовленнєвій діяльності. Система виховної роботи, спрямованої на педагогічну просвіту батьків, також виявилась ефективною.

Оскільки, нам вдалося розширити уявлення батьків про творче самовираження у мовленнєвій діяльності та його значення для успішного життя їхньої дитини.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтверджують висунуту нами гіпотезу про те, що виділені нами педагогічні умови виявились ефективними.

Викладені у дослідженні результати не розглядаються як вичерпні, такі, що повністю вирішують проблему розвитку у старших дошкільників творчого самовираження у мовленнєвій діяльності. Перспективними залишаються такі аспекти проблеми, як вивчення особливостей творчого самовираження дошкільників різної статі; специфіки мовленнєвого самовираження, виходячи з індивідуальних особливостей дітей; зв'язку проблеми самовираження з іншими проблемами розвитку дитини (розвиток здібностей, розумовий розвиток та ін.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. М.: Мысль, 1991. 299с.
2. Абульханова-Славская К.А. Типология активности личности. *Психологический журнал*. 1985. Т.1, №5. С. 3-18.
3. Аза Л.А. Воспитание как философско-социологическая проблема. К.: Наукова думка, 1993. 128 с.
4. Аніщук А. М. Педагогічні умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Київ, 2009. 259 с.
5. Бакушинский А. В. Исследования и статьи : избр. искусствовед, тр. М. : Советский художник, 1981. 348с.
6. Березовська Л.І. Розвиток творчого мовленнєвого самовираження старших дошкільників: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.08. Одеса, 2004. 217 с.
7. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2009. 248 с.
8. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних закладах : підруч. для студ. вищ. навч. закл. фак-тів дошк. Освіти. К. : Видавничій Дім «Слово», 2006. 304 с.
9. Богуш А. М., Березовська Л. І., Черкасов М.П. Творче самовираження дошкільників у художньо-мовленнєвій діяльності : монографія. Одеса: 2008. 203с.
10. Богуш А.М., Луцан Н.І. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи : навч.-метод. посіб. К. : Слово, 2008. 256 с.
11. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник / за ред. А. М. Богуш. Київ: Вища шк., 2007. 542 с.

12. Булаховський Л.А. Вибрані праці в 5 т. Т. 2. К. : Наук. думка, 1977. 632 с.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / : уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. К.; Ірпінь: Перун, 2001. 1440 с.
14. Венгер Л.А. Педагогика способностей. М.: Педагогика, 1973. 239 с.
15. Ветлугина Н.А. Музыкальное развитие ребенка. М.: Просвещение, 2014. 415 с
16. Виноградов В.В. Словообразование и его отношение к грамматике и лексикологии (на матер. русск. и родственных языков). *Избранные труды: Исследования по русской грамматике.* М. : Наука, 1975. С. 166–220.
17. Выготский Л. С. Психология искусства. М.: Педагогика, 1987. 344 с.
18. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: психол. очерк: кн. для учителя. М.: Просвещение, 1991. 90 с.
19. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. СПб., 1997. 356с.
20. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці. Донецьк : ТОВ «Лебідь», 2001. 218 с.
21. Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєвотворчої діяльності в дошкільному дитинстві: дис... д-ра пед. наук: 13.00.02. К., 2002. 438 с.
22. Гавриш Н.В. Як ми виховуємо творчу особистість. *Палітра педагога.* 2000. №3. С. 13 17.
23. Гилфорд Дж. Три сторони інтелекта. *Психология мышления.* М., 1965. С. 433 – 456.
24. Гончаренко А.М.. Розвиток мовленнєвої компетентності старших дошкільників: навч. метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі» . К.:Світич, 2009. 160 с.

25. Грибов Ю. А. Психолого-педагогические условия развития творческого самовыражения учащихся и учителей. *Вопросы психологии*. М. : Педагогика, 1989. № 2. С. 57–62.
26. Григорьева Г.Г. Развитие дошкольника в изобразительной деятельности. М.: Академия, 2000. 400 с.
27. Гринько Е. Художественно-речевая деятельность как средство формирования культуры речи детей дошкольного возраста . Режим доступа: речихttps://drive.google.com/file/d/1BB0Egv3b7Wn0ykm_4SHyHZKHUA3AVFxo/view
28. Деньгина М. В. Теоретико-методологические основы самовыражения школьников в процессе музыкального обучения. *Омский научный вестник*. 2010. № 3–88. С. 242–246.
29. Дуткевич Т. В. Психологічні особливості розвитку дитячої творчості. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2013. Вип. 15. С. 251-256.
30. Запорожец А.В. Избранные психологические труды: в 2 т. / под ред. В.В.Давыдова, В.П.Зинченко. М.: Педагогика. Т.1: *Психологическое развитие ребенка*. 1986.318 с.
31. Захарченко В.Г. Мовленнєвий розвиток дошкільників в сюжетно-рольовій грі: навч.-метод. посіб. К.: Вища шк., 2001. 60 с.
32. Калмикова Л.О. Комунікативний підхід до розвитку мовлення дошкільнят. *Педагогіка і психологія*. 1996. №1. С. 51–55.
33. Кононко О. Л. Дитяча креативність крізь призму Базової програми «Я у світі» . *Дошкільне виховання*, 2008. № 7. С.3-7.
34. Кононко О.Л. Особистісна орієнтація - пріоритет сьогодення. *Дошкільне виховання*. 2007. № 5. С. 3-6.
35. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід): монографія. К.: Стилос, 2000. 336 с.
36. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): навч. посіб. для вищ. навч. закл. К.: Освіта, 1998. 256 с.

37. Кононко О.Л. Ціннісне ставлення до себе. *Мистецтво життєтворчості особистості*: наук.-метод. посіб.: у 2 ч. К., 1997. Ч. 2. С. 96–126.
38. Корепанова М. В. Теория и практика становления и развития образа «Я» дошкольника: монография. – Волгоград: Перемена, 2001. 240 с.
39. Крутій К.Л. Створення мовленнєвого середовища: теоретичні засади і практична реалізація. – 2-е вид. –Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2006. 168с.
40. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В двух томах. М.: Педагогика, 1983. Т. 1-2. 318 с.
41. Лепетченко М. В. Здатність до творчого самовираження дошкільників із порушеннями мовлення як особистісний феномен. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2011. Вип. 18. С. 128-131.
42. Лобова А. Ф. Школа самовыражения. Екатеринбург, 1998. 248 с.
43. Луцан Н.І. Креативне мовлення в дошкільній лінгводидактиці. *Наука і освіта*. 2002. №2. С. 98–99.
44. Луцан Н.І. Лінгводидактичні аспекти використання ігор у навчанні дітей дошкільного віку. *Наук. вісн. Чернівецького ун-ту: зб. наук. пр.: Педагогіка і психологія*. Чернівці, 2000. Вип. 78. С.71–77.
45. Луцан Н.І. Місце вербальних ігор у мовленнєвому розвитку дошкільників: міжвуз. зб. наук. праць. *Актуальні проблеми дошкільного виховання*. Рівне, 1997. С. 112–116.
46. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. М. : -Педагогика, 1972. 168 с.
47. Мацюк З., Фенко М. Казкотерапія в системі мовленнєвого розвитку дошкільників. *East European Journal of Psycholinguistics*. 3(1), 2016 – 172 с. - С.92-102.

48. Мацюк З. С. Теорія й методика розвитку рідної мови дітей дошкільного віку : робоча прогр. та метод. рек. : навч.-метод. комплекс. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 136 с.

49. Мир философии: кн. для чтения: в 2-х ч./ сост. П.С.Гуревич, В.И.Столяров. М.: Политиздат, 1991. Ч.2: *Человек. Общество. Культура*. 1991. 624 с.

50. Моляко В.О. Психологическая система тренинга конструктивного мышления. *Вопросы психологии*, 2000. 5. С. 136-141.

51. Монтессори М. Помоги мне сделать это самому: сост., вступ. статья М.В.Богуславский, Г.Б.Корнеулов. М.: Издат. Дом «Карапуз», 2002. 272 с.

52. Онищук І. Інноваційні форми, методи і прийоми оптимізації художньо-творчої діяльності дошкільників. *Науковий вісник Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка*. 2014. Вип. 3. С. 92-100.

53. Омельченко, Е. А. Проявление элементов культуры самовыражения детей дошкольного возраста в их взаимоотношениях в совместной деятельности. *Теоретические и методологические проблемы современных наук*: материалы VI Международной научно-практической заочной конференции (Новосибирск, 5 декабря 2012 г), Новосибирск: АГЕНСТВО «СИБПРИНТ», 2012. С. 64-71.

54. Пироженко Т.А. Развитие коммуникативно-речевых способностей детей старшего дошкольного возраста: дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07. К., 1995. 213 с.

55. Піроженко Т.О. Мовленнєва генеза в особистісному вимірі. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. Максименка С.Д. К., 2002. Т.4., Ч.7. С. 192–199.

56. Русова С. Розвиток мови дитини. К. : Освіта, 1996. С. 113 – 115.

57. Середюк Л.А. Педагогічні умови оптимізації особистісного самовираження старшокласників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07. Рівне, 2002. 18 с.
58. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. К.: Рад. шк., 1970. 288с.
59. Трифонова О. С. Розвиток самовираження особистості старших дошкільників у мовленнєвотворчій діяльності. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського* : збірник наукових праць. № 2(49) травень 2015. С.191-195.
60. Ушакова Г.Н. Детская речь – ее истоки и первые шаги в развитии. *Психологический журнал*. 1999. Т. 20, № 3. С. 59–69.
61. Фенко М.Я. Мовно - комунікативна компетенція молодого педагога. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. – 2010. №2. С.118-122.
62. Фурмина Л. С. Возможности творчих проявів старших дошкільників в театралізованих іграх. *Художне творчість і дитина*. М., 1972. 232 с.
63. Харченко В.К. Разграничение оценочности, образности, экспрессии и эмоциональности в семантике слова. *Русский язык в школе*. 1976. № 3. С. 66–71.
64. Художественное творчество и ребенок : монография / под ред. Н.А. Ветлугиной. М.: Педагогика, 1972. 232 с.
65. Чанилова Н. Г., Шкель В. Ф. Индивидуальное самовыражение как способ интеграции учащихся в социальное пространство. Научно-практическая конференция 20–21 февраля 2002 года. СарИПКиПРО. URL: [http:// edc.saratov.ru/gouconf/cham.phtml](http://edc.saratov.ru/gouconf/cham.phtml). С. 38.
66. Чуковский К.И. От двух до пяти. Минск: Учпедгиз БССР, 1959. 275 с.
67. Чумичева Р. М. Творческая свобода ребенка как проявление его внутреннего мира. *Воспитание школьников*. № 5. 2000. С. 14–19.

68. Шкуратова И. П. Самопредъявление личности в общении: монография. Ростов н/Д.: Изд-во ЮФУ, 2009. 192 с.

69. Щеглова И. Творческое самовыражение старших дошкольников в театрализованной деятельности. Режим доступа: <https://www.maam.ru/detskijasad/tvorcheskoe-samovyrazhenie-starshih-doshkolnikov-v-teatralizovanoi-dejatelnosti.html>

70. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / О.П. Аксьонова, А.М. Аніщук, Л.В. Артемова та ін.; наук. кер. О.Л.Кононко. Київ: ТОВ «МЦФЕР- Україна», 2019. - 488с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Протокол спостереження за мовленнєвою діяльністю старших дошкільників

Протокол оформляється за таким зразком:

Ім'я дитини-----

Вік дитини-----

Ситуація, в процесі якої дитина виражає елементи творчості-----

Засоби творчого самовираження -----

<i>Критерії та показники</i>	постійно	частково	Не виявляється	Ситуація та вид діяльності
<i>Мотиваційний критерій</i>				
наявність бажання виразити своє „Я”;				
сталість прояву творчого самовираження				
прагнення до визнання,				
<i>Когнітивний критерій</i>				
творчо варіює словами				
проявляє самостійність та оригінальність при складанні творчих сюжетів,				
наявність засобів творчого самовираження (мовних і немовних)				
<i>Емоційно-експресивний критерій</i>				
передає основні емоційні стани;				
знаходить відповідні художньо-образні засоби для творчого перевтілення;				
сприймає та розуміє емоційний стан інших.				

Додаток Б**Анкета для вихователів**

Шановні вихователі, ми досліджуємо творче самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності. Просимо Вас щиро відповісти на запитання нашої анонімної анкети. Дякуємо за співпрацю.

1. Розкрийте значення поняття «творче самовираження дошкільників».
2. «Які, на Вашу думку, показники творчого самовираження?»
3. Чи підтримуєте прагнення дитини проявити, виразити себе, заявити про свої можливості? Як саме і в яких сферах життєдіяльності?
4. До яких видів художньо-творчої діяльності залучаєте дітей?
5. Які умови створюєте в ДНЗ для розвитку творчого потенціалу зростаючої особистості?
6. Які методи і прийоми використовуєте для розвитку творчого самовираження дошкільників у мовленнєвій діяльності?
7. Які творчі елементи використовуєте у своєму мовленні по відношенню до дітей? Коли саме, з якою метою?
8. Якими, на Вашу думку, якостями має бути наділений сучасний педагог?

Додаток В**Анкета для батьків.**

Шановні батьки!

Ми досліджуємо творче самовираження Вашої дитини у мовленнєвій діяльності. Просимо Вас щиро відповісти на запитання нашої анкети. Дякуємо за співпрацю.

1. Як ви розумієте вислів «творче самовираження дошкільників»?
2. У яких видах діяльності, Ваша дитина проявляє творчість? Яку саме?
3. Які творчі елементи використовує у мовленнєвій діяльності?
4. Як часто читаєте дітям казки:
 - досить часто
 - рідко
 - не читаю
5. Чи вивчає з дітьми прислів'я, приказки, влучні слова, чи спонукаєте дітей до переказування прочитаного сюжету?
6. До яких словесних засобів вдається Ваша дитина в процесі мовленнєвої діяльності з метою заявити про себе, виділитись серед інших, показати кращі свої якості?
7. Які творчі засоби використовуєте Ви у процесі спілкування з дитиною? У яких ситуаціях?

Ігри та вправи для дошкільників

“Прислухайся до себе”

Мета: навчити дітей висловлювати свої думки, виховувати позитивне ставлення до себе.

Хід вправи:

Вихователь пропонує дітям продумати свої думки, бажання та виразити їх словесно. Подумати, який настрій у них переважає (радісний чи сумний). Дібрати слова, які, на їхню думку, виражають радісний настрій і слова, що виражають сумний настрій. Вихователь пропонує дітям закінчити речення: “Я відрізняюся від інших тим, що...”. У кінці вправи вихователь говорить дітям про те, що кожна людина неповторна, унікальна, кожна з них не така, як інші, і таких, як вона, більше немає.

“Підвищення самооцінки”

Мета: формувати у дітей вміння виражати мовленнєвими засобами позитивне ставлення до іншого, розуміти стан співрозмовника.

Хід вправи:

Вправа виконується у парах. Діти стають один навпроти одного. Кожен із учасників називає позитивні якості свого партнера. Бажано виявити такі риси характеру, якими ця дитина відрізняється від інших. Береться до уваги те, як дитина сприймає сказане; чи не сприймає як комплімент; чи відповідає оцінка партнера самооцінці дитини; чи сприяють висловлювання партнера підвищенню самооцінки.

Вправа „Чим я хороший”

Мета: навчити дитину бачити себе з хорошої сторони, відчувати себе впевнено у вираженні думок, виховувати прагнення бути активною в процесі мовленнєвої взаємодії.

Бесіда: - Що ти вмєш робити

- Якими словами супроводжуєш дію

- Що тобі вдається легше, важче
- Про який цікавий випадок із життя ти можеш розповісти

Скласти розповідь на тему: „Чим я хороший”, „Як я добре щось зробив”.

Вправа «Формування позитивної самооцінки»

Мета: формувати у дітей адекватну самооцінку, активізувати словник термінами, що виражають позитивні якості.

Перед дітьми вихователь ставить завдання: намалювати сонце, у центрі свій портрет. Від сонця провести стільки променів, скільки хороших якостей дитина бачить у собі. Потім кожна дитина відповідає на запитання: «Якими словами ти можеш виразити свої хороші якості?»

У процесі виконання вправи відбувається колективне обговорення присвоєних позитивних якостей. Встановлюється відповідність (невідповідність) названих якостей особливостям кожної дитини.

Вправа „Хто я?”

Мета: усвідомлення важливості прийняття свого „Я” з усіма перевагами і недоліками.

Дитина розповідає про себе, використовуючи характеристики, риси, інтереси й почуття для опису себе, починаючи кожне речення із займенника Я.

Гра: „Чарівна скринька”

Мета: формувати правильну самооцінку, розвивати здатність усвідомлювати свої особливості.

У „скриньку” (будь-який непрозорий посуд) покласти дзеркало. Перед виконанням вправи, діти отримують попередження: "Кожний, хто зазирне до цієї скриньки побачить найкращу, найважливішу у світі людину". Діти, зазираючи у скриньку, мають сказати, кого вони побачили, не називаючи себе. Наприклад, мудреця, лагідну людину, добру фею, чарівника та ін.

Вправа „Мій портрет у променях сонця”

Перед дітьми ставиться запитання: Чому я заслуговую на увагу?,- у такий спосіб дається інструкція: намалювати сонце, у центрі свій портрет. Малюючи сонце, провести стільки променів, скільки хороших якостей дитина бачить у собі. Потім кожна дитина відповідає на запитання. У процесі виконання вправи формується адекватна самооцінка, оскільки відбувається колективне обговорення присвоєних позитивних якостей. Встановлюється відповідність(невідповідність) цих якостей особливостям кожної дитини.

Запитання: Якими словами ти можеш виразити свої хороші якості?

Бесіда на тему: „Оціни себе”

- Що тобі подобається в людях, які поруч з тобою
- Що тобі не подобається в них
- За що тебе хвалять інші (батьки, вихователі, друзі)
- Чим ти сам собі подобаєшся
- Що ти хотів би змінити у собі.